

مقدمه ناشر

خلاقیت + کیفیت = موفقیت. نمی‌دونم با این فرمول موافقی یا نه. اصلاً ممکنه یه وقت‌هایی تشخیص همین که امن خلاق هستم یا خیال‌پرداز! سخت باشه!

راستش به نظرم مرز بین این دو تا هم خیلی باریکه. اگر خیال‌پرداز نباشی، احتمالاً خلاقیت هم رشد چندانی نخواهد کرد، اما خب باید حواست باشه که خیالات شخصی و درونیت رو جواری مدیریت کنی که بره به سمت یک نتیجه روشن، یه ایده ناب تأثیرگذار و ... حالا می‌خوام یه مثال ادبی برات بزنم از یه نویسنده که توی کتاب درسی هم اسمش اومده! مصطفی مستور آخر یکی از کتاب‌هاش به نام «تهران در بعدازظهر» یه خلاقیت خیلی ناب به خرج داده. بخشی آورده به نام چند مسئله ساده، توضیحی راجع بهش نمی‌دم، ولی یکی رو به عنوان نمونه میارم تا ببینی یه ذهن خلاق (واقعاً خلاق!!!) چه طوری می‌تونه به کمک ادبیات از دل معمولی‌ترین اتفاق‌های روزمره، کلی مسئله و چالش جالب خلق کنه ...

مسئله دهم

نرگس بانو، پیرزن مطلقاً بی‌سواد هفتاد و نه ساله، سی و شش سال و چهار ماه و هفده روز است که بی‌وقفه - صبح و شب - به قصد بهتر شدن دنیا یکی از نام‌های خداوند را تکرار می‌کند. او نمی‌تواند توضیح دهد منظورش از «بهتر شدن دنیا» دقیقاً چیست، اما ایمان دارد که با هر بار تکرار نام خداوند، دست کم یکی از رنج‌های آدم‌های دنیا کم می‌شود. اگر تعداد رنج‌های آدمیان را که با توجه به جمعیت فعلی ساکنان زمین برآورد شده است، 43753210000 (چهل و سه میلیارد و هفتصد و پنجاه و سه میلیون و دویست و ده هزار) در نظر بگیریم و اگر نرگس بانو در هر وعده از مناسک ذکرگویی‌اش به طور متوسط ۴۵۰ بار نام خداوند را برده باشد، محاسبه کنید:

A) نرگس بانو تاکنون چه تعداد رنج را از آدمیان دور کرده است؟

B) اگر تنها راه باقی‌مانده برای نجات جهان از وضعیت تهوع‌آور فعلی‌اش کاری باشد که نرگس بانو انجام می‌دهد، برای بهبود ۲۰ درصد وضع فعلی جهان در چهل سال آینده به چند پیرزن مشابه او نیاز داریم؟

برای حل قسمت B مسئله، متوسط نرخ رشد جمعیت را ۷۲ درصد و سرانه رنج شدید هر فرد را در طول زندگی‌اش با تقریب کمتر از یک صدم به طور متوسط ۶/۷ فقره رنج در نظر بگیرید.

می‌بینی؟ امکان نداشت ذکرگفتن یه خانم مسن، با این محاسبات عجیب و غریب تو ذهن خیلی از ماها به هم ربط پیدا کنه. نمی‌دونم شما هم موافقید یا نه؛ اما به نظر من ادبیات همیشه و همیشه یکی از مناسب‌ترین بسترها برای بروز خلاقیت‌های شگفت‌انگیز و زیبا بوده، هست و خواهد بود ...

در آخر هم باید یه تشکر حسابی از مؤلف‌های خوب کتابمون بکنم که سنگ تموم گذاشتن.

تشکر می‌کنم از سرکار خانم اکران که مثل همیشه با کوهی از تجربه و علم و صبوری ما رو همراهی کردن و آقای دکتر خلیلیان عزیز که با دانش و ذوق و خلاقیتشون برای تألیف این کتاب با ما همکاری کردند. هم‌چنین تشکر می‌کنم از تیم همیشه فعال و خستگی‌ناپذیر واحد تألیف کتب انسانی، سرکار خانم مریم طاهری و آقای دکتر احمدپور عزیز و بچه‌های خوب و کاردرست واحد تولید.

مقدمه مؤلفان

من فکر می‌کنم
هرگز نبوده قلب من
این‌گونه گرم و سُرخ؛
احساس می‌کنم
در بدترین دقایق این شامِ مرگ‌زای
چندین هزار چشمه خورشید
در دلم
می‌جوشد از یقین؛
احساس می‌کنم
در هر کنار و گوشه این شوره‌زارِ یأس
چندین هزار جنگلِ شاداب
ناگهان
می‌روید از زمین ...

سلامی دوباره به شما دوستان عزیز!

بسیار خوشحالیم که قرار است امسال با کتاب علوم و فنون ادبی (۳) همراهتان باشیم. کتاب علوم و فنون خیلی دوست‌داشتنی است، چون کمک می‌کند که ادبیات را بهتر بفهمیم و از آن بیشتر لذت ببریم. با این حال کتاب‌های علوم و فنون می‌توانستند خیلی بهتر از این باشند. وقتی برای شما درس‌نامه و سؤال‌ها را می‌نوشتیم مطالب بسیار زیبایی به ذهنمان می‌رسید که دوست داشتیم با شما در میان بگذاریم، ولی خب کتاب ماجرا که قرار است جمع‌وجور و کاربردی باشد، مجال چندانی نمی‌دهد. امیدواریم در سال‌های آینده کتاب‌های درسی بهتری داشته باشیم. برای مؤلفان کتاب‌های درسی و شما دانش‌آموزان عزیز دو پیشنهاد داریم: اول این‌که سعی کنید با مکتب‌های ادبی جدید و نقد ادبی آشنا شوید تا بتوانید از دیدگاهی نو به ادبیات نگاه کنید و دوم این‌که ادبیات را جدای از سایر علوم انسانی نبینید و در تلاش باشید از مطالبی که در درس‌های دیگر، مثل روان‌شناسی، فلسفه، جامعه‌شناسی و ... می‌خوانید برای فهم هر چه بیشتر آثار ادبی بهره ببرید. باور دارم که در این حالت دریچه‌های جدیدی به روی شما باز می‌شود که تجربه ادبی‌تان را رنگین و رنگین‌تر می‌کند.

در کتاب علوم و فنون پایه دوازدهم با چه چیزهایی روبرو می‌شویم؟

ساختار اصلی کتاب امسال شبیه کتاب پارسال است و اگر کتاب ماجراهای یازدهم علوم و فنون را دیده‌اید، با این کتاب هم سریع ارتباط برقرار می‌کنید.

کتاب از چهار فصل تشکیل شده که در هر فصل از سه مبحث «تاریخ ادبیات و سبک‌شناسی»، «وزن شعر» و «آرایه‌های ادبی» هر کدام یک درس مطرح شده است. درس‌نامه هر درس شامل نکات کتاب درسی به شکل طبقه‌بندی‌شده، به علاوه نکات تکمیلی است که با قلم دیگری (به این شکل) آمده‌اند. این مطالب برای توضیح بهتر کتاب آمده است و حفظ‌کردنشان الزامی نیست، اما همانند سال گذشته، توصیه اکید و موگد می‌کنیم این‌ها را هم خوب خوب بخوانید که به دردتان می‌خورد!

در پایان هر درس، پاسخ‌خودارزیابی‌ها، نمونه سؤال‌های امتحانی (که هم شامل سؤال‌های تألیفی و هم سؤال‌های امتحانات نهایی سال‌های قبل است) مربوط به آن درس را به همراه پاسخ می‌بینید. در انتهای کتاب هم خلاصه همه درس‌ها به شکل کاربردی برای مرور آمده است. آرزو می‌کنم روزهای بهتری برای ادبیات و ادبیات‌دوستان در راه باشد!

در پایان لازم می‌دانیم از زحمات همکاران عزیزمان در انتشارات، به خصوص دوستان محترم بخش تألیف آقای احمدپور، آقای بیگی و خانم طاهری که با صبر و دقت نظر خود، راه نگارش و تدوین کتاب را هموار کردند و نیز از ویراستاران محترم اثر که موجب بهبود علمی اثر و کاهش اشتباهات شدند، تشکر ویژه داشته باشیم.

امیدواریم کاستی‌های احتمالی را به دیده عفو بنگرید و منت گذاشته به ما منتقل کنید تا در نوبت‌های بعدی اصلاح کنیم.

فصل سوم

۹۲	درس هفتم	تاریخ ادبیات قرن ۱۴ (دوره معاصر و انقلاب اسلامی)
۱۰۱	سؤال‌های امتحانی	
۱۱۲	درس هشتم	اختیارات شاعری (۱) وزنی
۱۱۷	سؤال‌های امتحانی	
۱۲۸	درس نهم	اغراق، ایهام و ایهام تناسب
۱۳۲	سؤال‌های امتحانی	
۱۳۸	کارگاه تحلیل فصل سوم	

فصل چهارم

۱۴۱	درس دهم	سبک‌شناسی دوره معاصر و انقلاب اسلامی
۱۴۷	سؤال‌های امتحانی	
۱۵۴	درس یازدهم	وزن در شعر تیمایی
۱۵۹	سؤال‌های امتحانی	
۱۶۹	درس دوازدهم	حسن تعلیل، حسن آمیزی و اسلوب معادله
۱۷۴	سؤال‌های امتحانی	
۱۸۱	کارگاه تحلیل فصل چهارم	

فصل اول

۷	درس اول	تاریخ ادبیات قرن‌های ۱۱ و ۱۲ (دوره بازگشت و بیداری)
۱۳	سؤال‌های امتحانی	
۲۱	درس دوم	پایه‌های اولی ناهمسان
۲۶	سؤال‌های امتحانی	
۳۸	درس سوم	مراعات نظیر، تلمیح و تضمین
۴۳	سؤال‌های امتحانی	
۴۸	کارگاه تحلیل فصل اول	

فصل دوم

۵۱	درس چهارم	سبک‌شناسی قرن‌های ۱۱ و ۱۲ (دوره بازگشت و بیداری)
۵۶	سؤال‌های امتحانی	
۶۳	درس پنجم	اختیارات شاعری (۱) زبانی
۶۹	سؤال‌های امتحانی	
۷۹	درس ششم	لفظ و شعر، تضاد و متناقض‌نما
۸۳	سؤال‌های امتحانی	
۹۰	کارگاه تحلیل فصل دوم	

شماره صفحه امتحان	شماره صفحه پاسخ	خلاصه درس‌ها
۱۸۵		مشاوره شب امتحان
۱۹۶		
۱۹۹	۱۹۷	نمونه امتحان (۱) نیم‌سال اول
۲۰۲	۲۰۰	نمونه امتحان (۲) نیم‌سال اول
۲۰۷	۲۰۳	نمونه امتحان (۳) نیم‌سال دوم خرداد ۱۴۰۱
۲۱۲	۲۰۸	نمونه امتحان (۴) نیم‌سال دوم خرداد ۱۴۰۰
۲۱۷	۲۱۳	نمونه امتحان (۵) نیم‌سال دوم شهریور ۱۴۰۰
۲۲۱	۲۱۸	نمونه امتحان (۶) نیم‌سال دوم دی ۱۴۰۰

خب تا حالا چی یاد گرفتیم؟ یاد گرفتیم بیت‌ها را تقطیع هجایی کنیم، نظم سه‌تایی و چهارتایی مصراع‌ها را دربرداریم و بعد نام‌گذاری کنیم. تا این‌جا وقتی بیتی را تقطیع عروضی می‌کردیم و دو مصراع را با هم مقایسه می‌کردیم، عین هم درمی‌آمد، اما اگر نیامد چی؟ اگر مصراع اول یک چینش هجایی داشت، مصراع دوم یک چینش هجایی دیگر، اون موقع چی؟ درس امروز ما راجع به همین موضوع است. جایی که چینش هجایی متفاوت باشد، شاعر از اختیارات شاعری استفاده کرده؛ زیرا دو مصراع یک بیت، از دید ضرب‌آهنگ و چینش نشانه‌های هجایی باید بسیار منظم و دقیق با یکدیگر هم‌آوایی و هم‌خوانی داشته باشند. اختیارات شاعری را به دو دسته تقسیم می‌کنند: زبانی و وزنی. در این درس با اختیارات زبانی آشنا می‌شویم و اختیارات وزنی را می‌گذاریم برای درس هشتم.

خب برای شروع درس بیایید این بیت را با هم تقطیع کنیم:

همه کارم ز خودکامی به بدنامی کشید آخر / نهان کی ماند آن رازی کز او سازند محفل‌ها «حافظ»

پایه‌های آوایی	هت مِ کا زم	زِ خُد کا می	بِ بَد نا می	کِ شی دا خِر
نشانه‌های هجایی	U - - U	U - - U	U - - U	U - - U
پایه‌های آوایی	نَ هَای کی ما	نَ هَای را زی	کَ زو سا زَن	د مَح فُل ها
نشانه‌های هجایی	U - - U	U - - U	U - - U	U - - U
وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن

بعد از تقطیع هجایی متوجه می‌شویم که هجای دوم در دو مصراع متفاوت است. در مصراع اول کوتاه و در مصراع دوم بلند است. در این‌جا با ناهمگونی و ناهماهنگی روبه‌رویم. خب حالا باید چه کار کنیم؟ راه حل اول این است که به حافظ بگوییم برو شعرت را درست کن! یعنی بگوییم شعر حافظ غلط است، اما حافظ به ما می‌گوید برای من کاری نداشت که ابتدای مصراع را جور دیگری بسرایم؛ مثلاً بگوییم: بسی کارم ز خودکامی ... اما در همین صورت فعلی هم هنگام خواندن مصراع گوش شما مشکلی حس نمی‌کند و آن‌چه مهم است دقیقاً همین گوش شما، شنوندگان فارسی‌زبان، است. به عبارت دیگر، گوش ما فارسی‌زبانان به شاعران این اختیار را داده است که مثلاً گاهی به جای مصوّت بلند، مصوّت کوتاه بیاورند. حالا می‌خواهیم سراغ این‌گونه اختیارات برویم.

تفاوت‌های اختیارات

هماهنگی موسیقایی مصراع، بیانگر نظام و انسجام بافتِ آهنگین و همگونی چینش نشانه‌های آوایی است. گاهی این تناسب آوایی و یکسانی و هم‌نوایی، دستخوش ناهمگونی و ناهماهنگی‌هایی می‌شود.

شاعران برای این‌که این ناهماهنگی را به همواری تبدیل کنند و از ناهمواری‌های ایجادشده در سخن برهند، از قابلیت‌هایی بهره می‌برند که به آن «اختیارات شاعری» می‌گویند. این اختیارات به دو نوع «زبانی» و «وزنی» تقسیم می‌شود.

تجزیه و تحلیل مصراع اول

اختیاراتی است که شاعر با نحوه بیان و شیوه تلفظ خود اعمال می‌کند. مثلاً اگر در مصرعی داشتیم «در این درگاه ...» شاعر هم می‌تواند «در این» «- -» را در نظر داشته باشد هم «درین» «ل -» را، چون در هر دو حالت تلفظ می‌شوند و به کار می‌روند.

اختیارات زبانی بر دو نوع است: **حذف همزه** **تغییر کمیت مصوت‌ها**
 اول می‌رویم سراغ حذف همزه که سخت نیست و قبلاً هم با آن آشنا شده‌اید:

حذف همزه

اگر پیش از همزه آغاز هجا، صامتی بیاید (همزه، بین یک صامت و یک مصوت قرار گیرد) می‌توان آن را حذف کرد. بیت زیر را می‌خوانیم:

سعدی نظر از رویت کوتاه نکند هرگز / و روی بگردانی، در دامن آویزد **سعدی**

پایه‌های آوایی			
سَع دِی نَ	ظ رَز رو یَت	کُو تَه نَ	کُ نَد هَر گِز
وَر رو یِ	بِ گَر دَا نِی	دَر دَا مَ	نَ تَا وِی زَد
مفعول	مفاعیلن	مفعول	مفاعیلن
وزن			

با خوانش درست بیت و تعیین پایه‌های آوایی می‌بینیم که وزن این بیت، همسان دولختی است. (اکنون همین بیت را با قراردادن نشانه‌های هجایی می‌سنجیم تا به این اختیار شاعری بیشتر پی ببریم:

سَع	دِی	نَ	ظَ	رَز	رِو	یَت	کُو	تَه	نَ	کُ	نَد	هَر	گِز
-	-	U	U	-	-	-	-	-	U	U	-	-	-
وَر	رِو	یِ	بِ	گَر	دَا	نِی	دَر	دَا	مَ	نَ	تَا	وِی	زَد
-	-	U	U	-	-	-	-	-	U	U	-	-	-

با توجه به پایه‌های آوایی و مقایسه هجاهای دو مصراع، پی می‌بریم که شاعر در هجای پنجم مصراع اول و هجای دوازدهم مصراع دوم از اختیار زبانی حذف همزه استفاده کرده است. اگر بیت را بدون حذف همزه می‌خواندیم، بدون شک وزن اصلی بیت حاصل نمی‌شد.

در آن حال پیش آمدم دوستی / کزو مانده بر استخوان پوستی **سعدی**

وقتی در بیتی شاعر بخواهد واژه‌ای به کار ببرد که ابتدای آن همزه است و بین یک صامت و مصوت قرار دارد، می‌تواند جوری واژه را بیاورد که مجبور باشیم همزه را ادا کنیم یا ادا نکنیم. در بیت بالا سه همزه در ابتدای هجا وجود دارد که قبل از آن صامت و بعد از آن مصوت قرار دارد:

■ در آن: «د / ر / ا / ن» ■ پیش آمدم: «پ / ی / ش / ا / م / د / م» ■ بر استخوان: «ب / ر / ا / ع / ا / س / ت / خ / ا / ن»

شاعر اختیار دارد هر کدام از این سه همزه را تلفظ کند و هر کدام را خواست حذف کند؛ مثلاً بگوید: «پیش / آ / م / دم» یا بگوید «پی / ش / ا / م / دم». همان‌طور که در هنگام خواندن بیت احساس می‌کنید، همزه موجود در «آن» و «آمدم» تلفظ نمی‌شود و حذف شده است، ولی همزه ابتدای واژه «استخوان» را ادا می‌کنیم و حذف نشده است. حالا به سراغ تقطیع بیت می‌رویم:

پایه‌های آوایی			
دَ رانِ حَا	ل پی شَا	مَ دَم	دو س تی
U - U	U - U	U - U	U - U
کَ زو	دِ بَر اُس	تُ	پو س تی
U - U	U - U	U	U - U
وزن	فعولن	فعولن	فعولن

حال اگر کسی موقع تقطیع، همزه ابتدای «آن» را حذف نکند، چه پیش می‌آید؟ به جای آن که د / ران (ل -) داشته باشیم دَر / آن (-) داریم. وقتی با مصراع پایین مقایسه می‌کنیم، متوجه ناهماهنگی می‌شویم. اگر کمی دقت کنیم و به ادامه بیت توجه کنیم، می‌فهمیم که وزن بیت براساس «فعولن» است و مصراع دوم درست است و در مصراع اول از اختیار حذف همزه استفاده شده است. (بعداً که با سایر اختیارات آشنا می‌شویم، می‌فهمیم که هجای «ک» در مصراع دوم قابلیت بلند شدن ندارد.)

خب حالا که با این اختیار زبانی ساده و قدیمی! آشنا شدید، برویم سراغ اختیار بعدی که تغییر کمیت مصوت است. کمیت مصوت، یعنی کوتاهی و بلندی آن. تغییر کمیت مصوت یعنی بلند را کوتاه کنیم یا کوتاه را بلند کنیم، پس دو حالت دارد:

بلند تلفظ کردن مصوت‌های کوتاه **کوتاه تلفظ کردن مصوت‌های بلند**

گاهی شاعر بنا به ضرورت، کسره اضافه و «و» (ضمّه) عطف و یا ربط و نیز مصوت کوتاه پایان کلمه را بلند به حساب می‌آورد:

به نمونه زیر توجه کنید:

نسیم صبح را گفتم که با او جانبی داری کز آن جانب که او باشد، صبا عنبرفشان آید **«سری»**

پایه‌های آوایی	ن سی م صب	ح را گف تم	ک با او جا	ن بی دا ری
نشانه‌های هجایی	U - U	U - - U	U - - U	U - - U
پایه‌های آوایی	ک ج ا ن ب	ک او با شد	ص با عن بر	ف شا نا ید
نشانه‌های هجایی	U - - U	U - - U	U - - U	U - - U
وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن

شاعر در هجای سوم مصراع اول این بیت، کسره اضافه پایان واژه را بلند تلفظ کرده است تا با هجای معادلش در مصراع بعد، همسان گردد و وزن بیت «مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن» به دست آید.

مصوت کوتاه را اگر در آخر واژه قرار بگیرد می‌توان بلند تلفظ کرد. مصوت‌های کوتاه ابتدا و میان واژه را اصلاً نمی‌توان بلند تلفظ کرد. این مصوت‌های کوتاه که شاعر اختیار دارد آن‌ها را بلند حساب کند سه دسته‌اند:

مصوت‌های کوتاهی که مربوط به خود واژه‌اند، مثل: تو، به، مایه، نه، همه و ...

کسره‌های اضافه، مثل: جفای خار، اختر خویش و ...

«و» (ضمّه) عطف و یا ربط، مثل: هوا و هوس، شخص خفت و خرس می‌راندش و ...

به صد جان آرزو آن رغبت که جانان نخواهم گوید و خواهد به صد جان **«نظامی»**

پایه‌های آوایی	ب صد جا نر	ز دان زغ بت	ک جا نان
نشانه‌های هجایی	U - - U	U - - U	U - - U
پایه‌های آوایی	ن خا هم گو	ی د خا هد	ب صد جان
نشانه‌های هجایی	U - - U	U - - U	U - - U
وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	فعلون

شاعر در هجای ششم مصراع دوم، برای همسانی هجاها و رسیدن به آهنگ و وزن مناسب بیت، به ضرورت «و» ربط را به صورت کشیده تلفظ کرده است تا هجای بلند به شمار آید.

نمونه امتحانی

(نوبت دی ۹۹)

تقطیع بین کمانک با کدام «اختیار زبانی» مطابقت دارد؟ درخت دوستی (U---U-)

بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (هجای سوم)

هنگام تقطیع بیت، اگر هجایی در یک مصراع با هجای مصراع روبه‌روی آن متفاوت بود، اول علامت‌های دو هجا را می‌گذاریم و بعد از این که فهمیدیم در کدام یک اختیار شاعری به کار رفته است و کدام درست است، در آن مصراعی که اختیار به کار رفته است علامت هجا را خط

می‌زنیم و علامت درست را جایگزین می‌کنیم؛ مثل: U - U

در بیت زیر، شاعر «س» در واژه تو را به ضرورت وزن شعر، بلند در نظر گرفته است تا ناهمواری در آهنگ و وزن شعر، پدیدار نگردد:

تو کجایی تا شوم من چاکرت چارقت دوزم کنم شانه سرت **«مولانا»**

پایه‌های آوایی	تُ	کُ	جای	ی	تا	شُ	وَمَ	مَنَ	چا	کِ	رَت
نشانه‌های هجایی	U	-	-	-	-	U	-	-	-	U	-
پایه‌های آوایی	چا	رُ	قَت	دو	زَم	کُ	نَم	شا	نِ	سِ	رَت
نشانه‌های هجایی	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-
وزن	فاعلاتن			فاعلاتن			فاعلن				

هم‌چنین در هجای نهم مصراع دوم مصوّت کوتاه «ی» را نیز بلند در نظر گرفته است، این مورد از اختیارات زبانی شاعر است تا از دو نوع تلفّظ، آن را که برای آهنگ شعرش مناسب‌تر است، در نظر بگیرد.

خب حالا برای تمرین بیایید در بیت زیر قبل از تقطیع بیت و فقط با خواندن آن حدس بزنیم که کدام مصوّت کوتاه، بلند تلفّظ شده است.

نه سبو پیدا در این حالت، نه آب خوش بین و الله اعلم بالصواب «مولوی»

مصوّت‌های کوتاهی که در آخر واژه‌ها قرار دارند و امکان دارد بلند تلفّظ شوند سه مورد هستند: ن در «نه» در ابتدای مصراع اول، ن در «نه» در انتهای مصراع اول و ه در «الله». خب حالا بیایید به جای دو نه اول بگذاریم «نش» و به جای الله هم بگذاریم «اللهش» یا چیز دیگری که «ه» را بلند کند. خب می‌بینید که اگر مصراع اول را به این شکل بخوانیم: «نش سبو پیدا درین حالت نه آب» روان‌تر می‌شود؛ ولی اگر بخوانیم «نه سبو پیدا درین حالت نش آب» روان‌تر نمی‌شود. هم‌چنین آهنگ خواندن بیت با «اللهش» سنگین‌تر می‌شود. حالا بیایید بیت را تقطیع کنیم و ببینیم به کجا می‌رسیم:

پایه‌های آوایی	نَد	سَد	بو	پِ	دا	دَ	حَا	لَت	نَ	آب
نشانه‌های هجایی	U	-	-	-	-	U	-	-	U	-
پایه‌های آوایی	خُش	پَ	وَل	لا	هَ	أع	لَم	بِص	صَ	وَاب
نشانه‌های هجایی	-	U	-	-	-	U	-	-	U	-
وزن	فاعلاتن			فاعلاتن			فاعلن			

خب همان‌طور که می‌بینید «نه» در مصراع اول بلند تلفّظ می‌شود، ولی در دو مورد دیگر کوتاه.

تمرین امتحانی

(نوبتی فردار ۹۸)

با توجه به جمله زیر، مورد درست را از داخل کمانک انتخاب کنید.

در مصراع «همه کارم ز خودکامی به بدنامی کشید آخر» شاعر از اختیار زبانی (بلند تلفّظ کردن مصوّت کوتاه، کوتاه تلفّظ کردن مصوّت بلند) استفاده کرده است.

بلند تلفّظ کردن مصوّت کوتاه در هجای دوم

شاعران به ندرت مصوّت کوتاه «ه» را بلند در نظر گرفته‌اند.

حالا برویم سراغ آخرین مبحثی که داشتیم:

مبحث بیست و یکم

در کلماتی که به مصوّت بلند «و» و «ی» ختم می‌شوند، اگر بعد از آن مصوّت‌ها، مصوّتی بیاید، شاعر اختیار دارد که مصوّت‌های بلند «و» و «ی» را کوتاه تلفّظ کند. ضمناً میان دو مصوّت، صامت «ی» قرار می‌گیرد که آن را «ی» میانجی می‌نامند.

در دام فتاده آهویی چند محکم شده دست و پای در بند «نظامی»

پایه‌های آوایی	دَر	دا	م	فِ	تا	دِ	آ	هو	ی	چند
نشانه‌های هجایی	-	-	U	U	-	U	-	U	-	-
پایه‌های آوایی	مُح	گَم	شُ	دِ	دَس	تُ	پَا	ی	دَر	بند
نشانه‌های هجایی	-	-	U	U	-	U	-	U	-	-
وزن	مستفعل			فاعلاتن			فاعلن			

هجای هشتم مصراع اول بیت، بلند و هجای معادلش در مصراع دوم کوتاه است. هجای کوتاه مصراع دوم را نمی‌توان بلند تلفظ کرد؛ اما هجای بلند مصراع اول را کوتاه تلفظ می‌کنیم تا با معادل خود در مصراع بعد همسان گردد.

وقتی مصراع‌های بیت بالا را تقطیع هجایی می‌کنیم، می‌بینیم هجای هشتم در دو مصراع متفاوت است. دو راه حل داریم یا این‌که هجای بلند مصراع اول را کوتاه کنیم یا این‌که هجای کوتاه مصراع دوم را بلند کنیم؛ اما نمی‌توانیم این هجا را بلند کنیم، چون همان‌گونه که در قسمت قبل خواندید فقط هجای کوتاهی را می‌توان بلند تلفظ کرد که مصوّت کوتاه پایان واژه باشد، اما در این‌جا صامت داریم که آخر یک هجای کشیده است. پس مجبوریم برویم سراغ مصراع اول و هجای بلندش. حالا وقت آن است که قواعد کوتاه تلفظ کردن مصوّت بلند را بیاموزیم:

ما سه مصوّت بلند داریم: ا / ی / و. از بین این سه مصوّت «ا» هنگام تلفظ، کوتاه نمی‌شود، پس می‌ماند «ی» و «و». اگر هر کدام از این دو مصوّت آخر یک واژه باشند و بعد از آن‌ها، یک مصوّت دیگر بیاید، این دو می‌توانند کوتاه شوند، یعنی $_$ و $_$ بشوند. اما حتماً یادتان هست که وقتی دو مصوّت بخواهند کنار هم بیایند، معمولاً میان آن‌ها صامت «ی» ظاهر می‌شود که به آن «ی» میانجی می‌گفتیم. (مثلاً جمع دانا، دانایان: دانا + ی + ان است.) خلاصه این‌که اگر یک مصوّت بلند بخواهد کوتاه شود باید یکی از این دو حالت زیر وجود داشته باشد:

و + ی میانجی + مصوّت ی + ی میانجی + مصوّت

حالا بیاییم چند مثال برای هر گروه بزنیم:

و + ی میانجی + مصوّت: لیمو + ی لیمویی / کاهو + خراب کاهوی خراب

ی + ی میانجی + مصوّت: صوفی + شهر صوفی شهر. (دقت کنید که در این‌جا ی میانجی نوشته نمی‌شود: صوفی/ی/شهر)

راستی + آموز **راستی آموز** (توجه داشته باشید که در این‌جا ممکن است طبق اختیارات شاعری همزه حذف شود و ترکیب این‌گونه تلفظ شود: راس / تی / یا / موز که در نتیجه «ی» موجود در «یا» میانجی است.)

در این موارد شاعر اختیار دارد مصوّت بلند را کوتاه تلفظ کند؛ یعنی مثلاً به جای این‌که «صوفی شهر» این‌گونه (صوفی/ی/شهر) (ل-ل) تقطیع شود، این‌گونه تقطیع شود: (صوفی/ف/ی/شهر) (ل-ل-ل) یا لیمویی به جای این‌که (لیمو/ی) (ل-ل-ل) تلفظ شود، این‌گونه ادا شود: (لیمو/م/ی) (ل-ل-ل).
مصوّت بلند تنها در حالتی به اختیار شاعر کوتاه می‌شود که واژه به آن ختم شده باشد. اگر مصوّت «ی» در میانه واژه باشد و بعد از آن «ی» صامت تلفظ شود، شاعر مجبور است آن را کوتاه حساب کند و اختیاری ندارد؛ مثلاً «صوفیانه» همیشه این‌گونه تقطیع می‌شود: (صوفی/ف/یا/ن) (ل-ل-ل).
به این نکته در «توجه ۲» برمی‌گردیم.

در ست بالا آه، به حاء، اب، که (آ/هو/ه)، (ا-ا-ا) تلفظ شده است.

تمرین امتحانی

(نهایی فرداد ۱۴۰۰)

در بیت «در دام فتاده آهویی چند / محکم شده دست و پای در بند»

الف) چرا مصوّت بلند «و» در کلمه «آهو» کوتاه تلفظ شده است؟

ب) شاعر در واژه «آهو» از کدام اختیار شاعری داخل کمانک استفاده کرده است؟ (وزنی - زبانی)

پ) چند هجای کشیده (بدون توجه به اختیارات شاعری) در بیت وجود دارد؟

د) الف) چون بعد از مصوّت بلند «و»، مصوّت آمده است.

ب) زبانی (پ) چهار هجای کشیده (دام، چند، پای، بند)

پیش کمان ابرویش لابه همی‌کنم، ولی گوش کشیده است از آن گوش به من نمی‌کند «ما فظ»

پایه‌های آوایی	پیش کمان	ن آب رو	یش لا ب	ه می گ نم و لی
نشانه‌های هجایی	- U U -	- U -	- U U -	- U - U
پایه‌های آوایی	گو ش ک شی د آس ت	گو ش ب من	یش لا ب	ه می گ نم و لی
نشانه‌های هجایی	- U U -	- U - U	- U U -	- U - U
وزن	مفتعلن	مفاعلن	مفتعلن	مفاعلن

در این‌جا هجای هفتم دو مصراع متفاوت است. از کجا بفهمیم کدام را باید تغییر بدهیم؟ بلند تلفظ کردن فتحه خیلی رایج نیست و بیشتر در آخر «ند» اتفاق می‌افتد. هم‌چنین اگر هجای هفتم مصراع دوم را بلند کنیم، دیگر نظمی در چینش نشانه‌های هجایی مصراع‌ها دیده نمی‌شود و وزن دوری شعر از بین می‌رود. پس باید هجای بلند مصراع اول را کوتاه تلفظ کنیم: ابرویش (آب/ر/یش) (ل-ل-)

کوتاه‌خواندن هجای بلند در هنگام خواندن هم احساس می‌شود. یک بار دیگر بیت بالا را بخوانید و «ابرو» را ابز تلفظ کنید. آیا بیت روان‌تر بر زبانتان جاری نشد؟ این می‌تواند نشانگر کوتاه تلفظ شدن این هجای بلند باشد.

شعرنامه‌خوانی

(نوبتی دی ۱۴۰۰)

در بیت «پیش کمان ابرویش لابه همی کنم ولی / گوش کشیده است از آن گوش به من نمی‌کند»
الف) شاعر در هجای هفتم مصراع اول بیت، از کدام «اختیار زبانی» استفاده کرده است؟
ب) وزن این بیت چیست؟

الف) تغییر کمیت مصوّت یا کوتاه تلفظ کردن مصوّت بلند (ب) مفتعلن مفاعلن مفتعلن مفاعلن

پاسخ

- اگر در هنگام تقطیع دو مصراع بین آن دو اختلاف وجود داشت، چه بکنیم؟
می‌توانیم به سایر ابیات آن شعر مراجعه کنیم و با آن‌ها مقایسه کنیم.

- ولی اگر فقط همین دو مصراع را در اختیار داشتیم، چی؟

باید از اختیارات شاعری کمک بگیریم و ببینیم کدام را طبق اختیارات می‌توانیم تغییر کمیت بدهیم و کدام را نمی‌توانیم. (یعنی مصوّت کوتاه باید حتماً هجای پایانی واژه باشد تا بتوان بلند تلفظ کرد و مصوّت بلند هم اولاً باید فقط «و» یا «ی» باشد، ثانیاً این دو بعد از «ی» میانجی آمده باشند و در هجای پایانی واژه باشند تا بتوان کوتاه تلفظ کرد.)

- حالا اگر هر دو را طبق اختیارات می‌شد تغییر داد، چی؟

باید ببینیم که کدام را اگر تغییر بدهیم پایه‌های آوایی چینش بهتری پیدا می‌کنند. ضمناً می‌توانیم به آهنگ خوانده شدن بیت توجه کنیم و ببینیم اگر هجای بلند را کوتاه بخوانیم، بیت روان‌تر می‌شود یا اگر هجای کوتاه را بلند بخوانیم!

البته هنوز اختیارات تمام نشده و اختیارات وزنی باقی است!

اگر دو نکته پایانی را هم بخوانید، درس امروز تمام شده است!

مصوّت بلند «و» در کلمات تک‌هجایی بو، رو، جو، مو و ... هیچ‌گاه کوتاه نمی‌شود؛ اما در کلمه «سو» در صورت اضافه شدن، ممکن است کوتاه شود:

پس سوی کاری فرستاد آن دگر تا از این دیگر شود او با خبر «مولوی»

پایه‌های آوایی	پس	سو	ی	کا	ری	ف	رس	تا	ش	د	گر
نشانه‌های هجایی	-	و	ی	-	-	و	-	-	-	و	-
پایه‌های آوایی	تا	آ	زین	دی	گر	ش	وَد	او	با	خ	بَر
نشانه‌های هجایی	-	و	-	-	-	و	-	-	-	و	-
وزن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن

مصوّت بلند «ی» در کلماتی، مانند: بیا، گیاه، عامیانه، زیاد، سیاست، بیاموز، قیامت و واژه‌هایی از این قبیل، همواره کوتاه است:

بیا تا قدر یکدیگر بدانیم که تا ناگه ز یکدیگر نمانیم «مولوی»

پایه‌های آوایی	ب	یا	تا	قَد	ر	یک	دی	گر	ب	دا	نیم
نشانه‌های هجایی	و	-	-	-	و	-	-	-	و	-	-
پایه‌های آوایی	ک	تا	نا	گه	ز	یک	دی	گر	ن	ما	نیم
نشانه‌های هجایی	و	-	-	-	و	-	-	-	و	-	-
وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن

شعرنامه‌خوانی

(نوبتی دی ۹۹)

۱- مصوّت بلند «ی» در کدام یک از کلمات زیر، کوتاه نیست؟

- (۱) عامیانه (۲) ایثار (۳) قیامت (۴) گیاه
- گزینه «۲»

(نوبتی فرورد ۱۴۰۰)

۲- در کدام یک از واژگان بیت زیر، مصوّت بلند «ی» همواره «کوتاه» است؟

- «به دشت دل گیاهی جز گل رویت نمی‌روید / من این زیبا زمین را آزمودم میهن ای میهن!»
- گیاه

خودارزیابی

- ۱- مصوّت بلند «ی» در چه صورت همیشه کوتاه است و مصوّت بلند «و» در چه صورت همیشه بلند تلفّظ می‌شود؟
 ۲- تقطیع مثال‌های زیر، به صورتی که بین کمانک تقطیع شده است، با کدام اختیارات شاعری مطابقت دارد؟

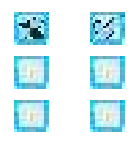
آهوی دشت (U--U-)	ساقی ما (-UU-)	جادویی (-U-)
بهبانه (--U)	سوی من (-UU)	درخت دوستی (-U---U)
	شب و روز (U--U)	تو گفتی (---)

۳- پس از تقطیع هجایی ابیات زیر، اختیارات شاعری زبانی به کار رفته در هر کدام را مشخص کنید.

- الف) گفت: ای پسر این نه جای بازی است
 ب) فریاد که در رهگذر آدم خاکی
 پ) بر همه اهل جهان سید و سرور علی است
 ت) ز دو دیده خون فشاند ز غمت شب جدایی
 ث) تفرّج‌کنان در هوا و هوس
 ج) من نمی‌گویم زیان کن یا به فکر سود باش
 چ) بیچارگی ورا چو دیدند
 ح) خَلد گر به پا خاری آسان برآید
 خ) همه برگ بودن همی ساختی
 د) آمد سوی کعبه سینه پرچوش
 ذ) سوی چاره گشتم ز بیچارگی
 ر) نکوهش مکن چرخ نیلوفری را
- بشتاب که جای چاره‌سازی است «نظامی»
 بس دانه فشاندند و بسی دام تنیدند «فردوسی بستانی»
 در ره دین خدا، هادی و رهبر علی است «قدسی مشهوری»
 چه کنم که هست این‌ها گل باغ آشنایی «عراقی»
 گذشتیم بر خاک بسیار کس «سعدی»
 ای ز فرصت بی‌خبر در هر چه هستی، زود باش «بیدل»
 در چاره‌گری زبان کشیدند «نظامی»
 چه سازم به خاری که در دل نشیند؟ «طیب اصفهانی»
 به تدبیر رفتن نپرداختی «سعدی»
 چون کعبه نهاد حلقه در گوش «نظامی»
 ندادم بدو سربه یکبارگی «فردوسی»
 برون کن ز سر باد و خیره‌سری را «ناصرفسرو»

سؤال‌های امتحانی

- الف) جاهای خالی را با واژه‌های مناسب کامل کنید.
 ۱- دو مصراع یک بیت، از دید و چینش باید بسیار منظم و دقیق با یکدیگر هم‌آوایی و هم‌خوانی داشته باشد.
 ۲- هماهنگی موسیقایی مصراع‌ها، بیانگر و بافت آهنگین و همگونی چینش نشانه‌های آوایی است.
 ۳- اختیارات شاعری به دو نوع و تقسیم می‌شوند.
 ۴- مصوّت بلند / و / در کلمات تک‌هجایی بو، رو، جو، مو هیچ‌گاه نمی‌شود.
 ب) درستی یا نادرستی عبارت‌های زیر را مشخص کنید.
 ۵- در اختیارات وزنی، شاعر با نحوه بیان و شیوه تلفّظ خود اختیاراتی را اعمال می‌کند.
 ۶- در کلماتی که به مصوّت بلند / و / و / ی / ختم می‌شوند اگر بعد از آن‌ها، مصوّتی بیاید، شاعر اختیار دارد که مصوّت‌های بلند / و / و / ی / را کوتاه تلفّظ کند.
 پ) به سؤال‌های زیر پاسخ دهید.
 ۷- در تقطیع نمونه‌های زیر، کدام اختیار (زبانی) شاعری استفاده شده است؟

- (نهایی دی ۹۷)
 (نهایی دی ۹۷ و دی ۹۸)
 (نهایی دی ۹۷)
 (نهایی شهریور ۹۸)
 (نهایی دی ۹۸)
 (نهایی دی ۹۹)

- الف) جادویی «-U-»
 ب) برآید «U--»
 پ) تو گفتی «--»
 ت) بهبانه «U--»
 ث) درخت دوستی «U--U-»

- ۸- با توجه به جمله زیر، مورد درست را از داخل پرانتز انتخاب کنید.
 در مصراع: «همه کارم ز خودکامی به بدنامی کشید آخر» شاعر از اختیار زبانی (بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه - کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند) استفاده کرده است.
- ۹- در بیت «هوای حوصله‌ام تا همیشه بارانی است / که مشت سرخ من اکنون به وضع بحرانی است» چند حرف همزه وجود دارد؟
 ۱۰- واژه «دلآرام» را یک بار بدون حذف همزه و یک بار با حذف همزه، تقطیع هجایی کنید.
 ۱۱- در کدام یک از واژگان هر یک از بیت‌های زیر، مصوت بلند / ی / همواره کوتاه است؟
 الف) به دشت دل گیاهی جز گل رویت نمی‌روید / من این زیبا زمین را آزمودم میهن ای میهن!
 ب) بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم / فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو دراندازیم
 ۱۲- پس از تقطیع هجایی بیت زیر، یک نمونه «اختیار زبانی» و یک نمونه «اختیار وزنی» به کار رفته را در بیت معلوم کنید.
 «تو با خدای خود انداز کار و دل خوش دار / که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند»
 ۱۳- پایه‌های آوایی و نشانه‌های هجایی بیت زیر را مشخص کنید.
 «سعدی نظر از رویت کوتاه نکند هرگز / و روی بگردانی در دامن آویزد»
 ۱۴- در بیت «در دام فتنه آهوئی چند / محکم شده دست و پای در بند»
 الف) چرا مصوت بلند / و / در کلمه «آهو» کوتاه تلفظ شده است؟
 ب) شاعر در واژه «آهو» از کدام اختیار شاعری داخل کمانک استفاده کرده است؟ (وزنی - زبانی)
 پ) چند هجای کشیده (بدون توجه به اختیارات شاعری) در بیت وجود دارد؟
 ۱۵- با توجه به بیت «اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را / به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را»
 الف) اختیار «حذف همزه» در کدام هجای بیت صورت گرفته است؟
 ب) تغییر کمیت مصوت‌ها را در هجاهای بیت مشخص کنید.
 ۱۶- در بیت «پیش کمان ابرویش لابه همی کنم ولی / گوش کشیده است از آن گوش به من نمی‌کند»
 الف) شاعر در هجای هفتم مصراع اول بیت، از کدام «اختیار زبانی» استفاده کرده است؟
 ب) وزن این بیت چیست؟
 ۱۷- تقطیع مثال‌های زیر به صورتی که بین کمانک است، با کدام اختیارات شاعری مطابقت دارد؟
 دوست امین (- ل - ل -)
 سوی حق (ل ل)
 جادوی کلام (ل - ل - ل -)
 در آویزم (ل - - -)
- ۱۸- پس از تقطیع هجایی بیت‌ها و مقایسه مصراع‌ها، تعیین کنید که شاعر از کدام اختیار زبانی بهره برده است؟
 الف) سعدی نظر از رویت کوتاه نکند هرگز / و روی بگردانی، در دامن آویزد
 ب) بیاید هوس کردن از سر به در / که دور هوس‌بازی آمد به سر
 پ) ما را چو روزگار فراموش کرده‌ای / جانا شکایت از تو کنم یا ز روزگار
 ت) زلف و خالت، دانه و دام دل است / با چنین دل، زندگانی مشکل است
 ث) ای که از دفتر عقل آیت عشق آموزی / ترسم این نکته به تحقیق ندانی دانست
 ج) پروین به چه ماند به یکی دسته نرگس / یا نسترن تازه که بر سبزه نشانش
 چ) دانه چو طفلی است در آغوش خاک / روز و شب این طفل به نشو و نماست
 ح) ای پادشه خوبان داد از غم تنهایی / دل بی تو به جان آمد، وقت است که بازآیی
 خ) اگر تو از آموختن سر بتابی / نجوید سر تو همی سروری را
 د) ای مسلمانان، فغان از جور چرخ چنبری / وز نفاق تیر و قصد ماه و کید مشتری

۳۰- در بیت زیر، اختیارات شاعری به ترتیب در کدام گزینه آمده است؟

«همه کارم ز خود کامی به بدنامی کشید آخر / نهان کی ماند آن رازی کز او سازند محفلها»

(۱) تغییر کمیت مصوت‌ها - حذف همزه - تغییر کمیت مصوت‌ها - حذف همزه

(۲) تغییر کمیت مصوت‌ها - حذف همزه - حذف همزه - حذف همزه

۳۱- اختیار شاعری «تغییر کمیت مصوت‌ها» در هجای بیت زیر صورت گرفته است.

«به صد جان ارزد آن رغبت که جانان / نخواهم گوید و خواهد به صد جان»

(۱) هجای نهم - مصراع اول (۲) هجای ششم - مصراع دوم (۳) هجای نهم - مصراع دوم (۴) هجای چهارم - مصراع اول

۳۲- ناصر خسرو در کدام بیت، سه بار از اختیارات شاعری «بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه» استفاده کرده است؟

(۱) اگر تو از آموختن سر بتابی / نجوید سر تو همی سروری را

(۲) بسوزند چوب درختان بی‌بر / سزا خود همین است مر بی‌بری را

پاسخ خودارزیابی

۱- اگر مصوت بلند / ی / در میان کلماتی، مانند: «بیا، گیاه، عامیانه، زیاد، سیاست، بیاموز، قیامت» و واژه‌هایی از این قبیل بیاید، همواره کوتاه است و مصوت بلند / و / در کلمات تک‌هجایی بو، رو، جو، مو و ... هیچ‌گاه کوتاه نمی‌شود، اما در کلمه «سو» در صورت اضافه شدن ممکن است کوتاه شود.

۲- جادویی (- ل -): کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند (تغییر کمیت مصوت‌ها)

ساقی ما (- ل ل -): کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند (تغییر کمیت مصوت‌ها)

آهوی دشت (- ل - ل -): کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند (هجای دوم) و بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (هجای سوم)

درخت دوستی (- ل - - ل -): بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (هجای سوم)

سوی من (- ل ل -): کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند (هجای اول)

بهانه (- ل -): بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (هجای پایانی)

تو گفتی (- - ل -): بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (هجای اول)

شب و روز (- ل - ل -): بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (هجای دوم)

۳- الف

پایه‌های آوایی	گُف	تِی	پ	س	نَ	جَا	ی	بَا	زِیست*	
نشانه‌های هجایی	-	-	U	U	-	U	-	U	U	
پایه‌های آوایی	بِش	تَا	ب	کِ	جَا	ی	چَا	ر	سَا	زِیست*
نشانه‌های هجایی	-	-	U	U	-	U	-	U	-	U
وزن	مفعول	مفاعِلن	فَعولن							

برای این که راحت‌تر و سریع‌تر بتوانید هجاهایی را که در آن اختیار زبانی حذف همزه رخ داده است پیدا کنید در بالای آن‌ها علامت ستاره گذاشتیم.

وزن دیگر: «مستفعل فاعلات فعلن»

(۱) حذف همزه در هجای سوم، پنجم و دهم مصراع اول

(۲) حذف همزه در هجای دهم مصراع دوم

(۳) بلند بودن هجای پایان مصراع اختیار وزنی است که در درس هشت آمده.

(ب)

پایه‌های آوایی	فَر یا د ک	در زه گَ دَ	ر آ د م	خا کی
نشانه‌های هجایی	U U - -	U U - -	U U - -	- -
پایه‌های آوایی	بَس دا نِ فِ	شایخ دن دُ بَ	سی دا م تَ	نی دَند
نشانه‌های هجایی	U U - -	U U - -	U U - -	U - -
وزن	مستفعلُ	مستفعلُ	مستفعلُ	مستف

(۱) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای نهم مصراع اول

(۲) بلندبودن هجای پایان مصراع دوم (اختیار وزنی)

(پ)

پایه‌های آوایی	بر ة مِ آهـ	لِ جَ	سِی	یِ دُ سِر وَر	غ لیست*
نشانه‌های هجایی	- U U -	U U -	- -	U U - -	U - -
پایه‌های آوایی	در زَ هِ دِی	نِ خُ دا ها	دی یِ زَه بَر	غ لیست*	
نشانه‌های هجایی	- U U -	U U - -	U - -	U - -	U - -
وزن	مفتعلن	فعلاتن	مفتعلن	فعل	

(۱) کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند در هجای نهم مصراع دوم

(۲) حذف همزه در هجای پایانی هر دو مصراع

(۳) بلندبودن هجای پایان مصراع اول و دوم (اختیار وزنی)

(ت)

پایه‌های آوایی	زِ دُ دِی دِ	تَدِی	فِ شَا نَم	زِ غِ مَت شِ	بِ جُ دا یِی
نشانه‌های هجایی	U - U U	U - -	- - U -	U - U U	U - -
پایه‌های آوایی	چِ کِ نَم کِ	هَسَت اِ	ها	گِ لِ با غِ	آ شِ نا یِی
نشانه‌های هجایی	U - U U	U - -	- - U -	U - U U	U - -
وزن	فعلاتُ	فعلاتن	فعلات	فعلاتن	

بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای سیزدهم مصراع اول

(ث)

پایه‌های آوایی	تَ فَر رُج	کَ	دَر	هَ وا وُ	هَ وَس
نشانه‌های هجایی	U - -	U - -	- -	U - -	U - -
پایه‌های آوایی	گُ دَش تی	مِ بر خا	کِ پَس یا	ر کس	
نشانه‌های هجایی	U - -	U - -	U - -	U - -	U - -
وزن	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن	فعل

بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای نهم مصراع اول

(ج)

پایه‌های آوایی	مَن نِ می گو	یَم زِ یَا کَن	یا بِ فِکِ رِ	سو دِ باش
نشانه‌های هجایی	- U - -	- U - -	- U - U	- U - U
پایه‌های آوایی	ای زِ فُرِ صَت	بی خُ بَرِ دَر	هَر چِ هَسِ تی	زو دِ باش
نشانه‌های هجایی	- U - -	- U - -	- U - -	- U - U
وزن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن

(۱) بلند تلفظ کردن مصوّت کوتاه در هجای دوازدهم مصراع اول (۲) بلندبودن هجای پایانی مصراع‌ها (اختیار وزنی).
 حواسمان به واژه «زیان» باشد. این واژه را شاعر باید «ز - یان» تلفظ کند و اختیاری ندارد و جزء اختیارات محسوب نمی‌شود.

(چ)

پایه‌های آوایی	بی چا رِ	گی یِ وُ را	چُ دی دَنَد
نشانه‌های هجایی	U - -	U U	- U - U
پایه‌های آوایی	دَر چا رِ	گِ ری زَ رَا	شو دَنَد
نشانه‌های هجایی	U - -	U - U	- U - U
وزن	مفعول	مفاعلن	فعلولن

وزن دیگر: «مستفعل فاعلات فعلن»

(۱) کوتاه تلفظ کردن مصوّت بلند در هجای چهارم مصراع اول

(۲) بلند تلفظ کردن مصوّت کوتاه در هجای پنجم مصراع اول

(۳) بلندبودن هجای پایان مصراع اول و دوم (اختیار وزنی)

(ح)

پایه‌های آوایی	خُ لَدِ گَر	بِ پا خا	ری یا* سَا	بِ را یَد
نشانه‌های هجایی	- U - -	- U - -	- U - U	- U - -
پایه‌های آوایی	چِ سا زَم	بِ خا ری	کِ دَر دِل	نِ شی نَد
نشانه‌های هجایی	- U - -	- U - -	- U - -	- U - -
وزن	فعلولن	فعلولن	فعلولن	فعلولن

(۱) کوتاه تلفظ کردن مصوّت بلند در هجای هفتم مصراع اول (۲) حذف همزه در هجای هشتم مصراع اول

(خ)

پایه‌های آوایی	هَ مِ بَر	گِ بو دَن	هَ می سا	خِ تی
نشانه‌های هجایی	- U U	- U - -	- U - -	- U - -
پایه‌های آوایی	بِ تَدِ بی	رِ زَفِ تَن	نِ پَرِ دا	خِ تی
نشانه‌های هجایی	- U - -	- U - -	- U - -	- U - -
وزن	فعلولن	فعلولن	فعلولن	فعل

بلند تلفظ کردن مصوّت کوتاه در هجای دوم مصراع اول

(د)

پایه‌های آوایی	آ	مَد	سو	ی	کع	پ	سی	ن	پُر	جوش
نشانه‌های هجایی	-	-	و	U	-	U	-	U	-	و
پایه‌های آوایی	چُن	کع	ب	ن	ها	د	حَل	ق	در	گوش
نشانه‌های هجایی	-	-	U	U	-	U	-	U	-	و
وزن	مفعول			مفاعِلن			فعولن			

وزن دیگر: «مستفعلُ فاعلاتُ فعْلن»

(۱) کوتاه تلفظ کردن مصوّت بلند در هجای سوم مصراع اول (کلمه «سو» به خاطر اضافه شدن کوتاه تلفظ می‌شود).

(۲) بلندبودن هجای پایان دو مصراع (اختیار وزنی)

(ذ)

پایه‌های آوایی	سو	ی	چا	ر	گش	تَم	ز	بی	چا	ر	گی
نشانه‌های هجایی	و	و	-	U	-	-	U	-	-	U	-
پایه‌های آوایی	ن	دا	دَم	ب	دو	سَر	ب	یک	با	ر	گی
نشانه‌های هجایی	U	-	-	U	-	-	U	-	-	U	-
وزن	فعولن			فعولن			فعولن			فعل	

(۱) کوتاه تلفظ کردن مصوّت بلند در هجای اول مصراع اول (کلمه «سو» به خاطر اضافه شدن کوتاه تلفظ می‌شود).

(۲) بلند تلفظ کردن مصوّت کوتاه هجای کوتاه مصراع اول

(ر)

پایه‌های آوایی	ن	کو	هش	م	گن	چر	خ	نی	لو	ف	ری	را
نشانه‌های هجایی	U	-	-	U	-	-	U	-	-	U	-	-
پایه‌های آوایی	ب	گن	ز	سَر	با	د	خی	ر	س	ری	را	
نشانه‌های هجایی	U	-	-	U	-	-	U	-	و	-	-	U
وزن	فعولن			فعولن			فعولن			فعولن		

بلند تلفظ کردن مصوّت کوتاه در هجای نهم مصراع دوم

(ت)

زُلُّ فُ خَا لَت	دَا نِ وُ دَا	مِ دِ لَسْت*
U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -
بَا جُ نَبِيْلٌ دِل	زِنِ دِ گَا نِي	مُشِ كِ لَسْت*
U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -
فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن

- (۱) بلند تلفظ کردن مصوت‌های کوتاه در هجای هفتم و نهم مصراع اول
 (۲) حذف همزه در هجای پایانی مصراع‌ها
 (۳) بلندبودن هجای پایان مصراع در هر دو مصراع (اختیار وزنی)
 (ت)

اِي كِ اَز دَف	تِ رِ عَق لَا*	يِ تِ عَش قَا*	مُو زِي
U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -
تَرَسِ مِيْلِيْلٌ*	تِ بِ تَحِ قِي	قِ نِ دَا نِي	دَا نِسْت
U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -
فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن

- (۱) حذف همزه در هجای هشتم و دوازدهم مصراع اول و هجای سوم مصراع دوم
 (۲) بلندبودن هجای پایان مصراع در مصراع دوم (اختیار وزنی)
 (ج)

پَرِ وِيْلِيْلٌ بِ چِ	مَا نَدِ بِ يِ	كِي دَسِ تِ يِ	نُرِ گِسِ
U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -
يَا نَسِ تِ زِ	نِ تَا زِ كِ	بِرِ سَبِ زِ نِ	شَا نِيشِ
U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -
مستفعل	مستفعل	مستفعل	مستف

- (۱) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای پنجم مصراع دوم
 (۲) بلندبودن هجای پایان مصراع در مصراع دوم (اختیار وزنی)
 (چ)

دَا نِ جُ طِف	لِيسِ تِ*	دَا رَا*	غُو شِ خَا كِ
U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -
رُو زُ شِ بِيْلِيْلٌ*	طِفِ لِ بِ نَشِ	وُ نِ مَاسْت	
U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -	
مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن (فاعلن)	

- (۱) حذف همزه در هجای ششم و هشتم مصراع اول و هجای چهارم مصراع دوم
 (۲) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه هجای نهم مصراع دوم
 (۳) بلندبودن هجای پایانی در هر دو مصراع (اختیار وزنی)

(ح)

اِي پَا دِ شِ	هِ خُو بَايِلِيْلٌ	دَا دَزِ* غِ مِ	تِنِ هَا يِي
U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -
دِلِ بِي تِ بِ	جَا نَا* مَدِ	وَقِ تَسْتِ* كِ	بَا زَا* يِي
U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -
مستفعل	مفعولن	مستفعل	مفعولن

- وزن دیگر: «مفعول مفاعیلن // مفعول مفاعیلن»
 حذف همزه در هجای نهم مصراع اول و هجای ششم، نهم و سیزدهم مصراع دوم
 (خ)

أَ گَرِ ثِ	أَ زَا* مُو	خِ تِنِ سَرِ	بِ تَا يِي
U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -
نَ جُو يَدِ	سَ رِ ثِ	هَ مِي سَرِ	وُ رِي رَا
U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -
فعلولن	فعلولن	فعلولن	فعلولن

- (۱) حذف همزه در هجای پنجم مصراع اول
 (۲) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای سوم مصراع اول و هجای پنجم و ششم مصراع دوم
 (د)

اِي مُ سَلِ مَا	نَايِلِيْلٌ فَ غَايِلِيْلٌ	أَزِ جُو رِ چَرِ خِ	چَنِ بِ رِي
U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -
وَزِ نِ فَا قِي	تِي رُ قَصِ دِ	مَا هُ كِي دِ	مُشِ تِ رِي
U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -	U - - U - -
فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن

- بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای دوازدهم مصراع اول و هجاهای چهارم، هشتم و دوازدهم مصراع دوم
 دقت شود در هجای پنجم مصراع اول حذف یا تلفظ همزه تأثیری در شکل تقطیع بیت ندارد.

- ۱۹- گزینه «۴» مفتعلن مفاعلن / مفتعلن مفاعلن
 ۲۰- گزینه «۲» «سو»
 ۲۱- گزینه «۲» «ایثار»
 ۲۲- گزینه «۲» در هجای دوم مصراع اول در کلمه «سو» کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند و در هجای سوم مصراع اول بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه و در هجای نهم مصراع اول و هجای سوم مصراع دوم حذف همزه صورت گرفته است.
 ۲۳- گزینه «۳» از اختیارات وزنی است.
 ۲۴- گزینه «۴» وزن هر چهار مصراع «مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن» است.

بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای سوم مصراع اول (رکن اول) رخ داده است.
 ۳۰- گزینه «۲»

ه م کا زم	ز خُد کامی	پ بَد نا می	کِ شی دا* خِر
- - U	- - - U	- - - U	- - - U
نَ هَا کی ما نَ دا*	رازی* کَ زو* سا زَن	د مَح فِل ها	
- - - U	- - - U	- - - U	- - - U
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن

(۱) تغییر کمیت مصوت‌ها (بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای دوم مصراع اول)
 (۲) حذف همزه در هجای پانزدهم مصراع اول
 (۳) حذف همزه در هجای ششم و دهم مصراع دوم
 ۳۱- گزینه «۲»

پِ صَد جا نَر*	زَ دَا* رَغ بَت	کِ جا نا*
- - - U	- - - U	- - U
نَ خَا هَم گو یِ	دُ خَا هَد	پِ صَد جا ن
- - - U	- - U	- - U
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعی

در هجای چهارم مصراع اول، اختیار زبانی حذف همزه نیز دیده می‌شود.
 ۳۲- گزینه «۱»

اَ گر تُ	اَ زَا مو	خ تَن سَر	پِ تا بی
- U	- - U	- - U	- - U
نَ جو یَد	سَ رِ تُ	هَ می سَر	وَ ری را
- - U	- - U	- - U	- - U
فعلون	فعلون	فعلون	فعلون

بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای سوم مصراع اول، هجای پنجم و ششم مصراع دوم
 بررسی گزینه دیگر
 گزینه «۲»:

پِ سو زَن	د چو پ	دِ رَخ تا	نِ بی بَر
- - U	- U	- - U	- - U
سِ زَا خُد	هَ می نَس	ت مَر بی	بَ ری را
- - U	- - U	- - U	- - U
فعلون	فعلون	فعلون	فعلون

بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای ششم مصراع اول

اختیار بلند تلفظ کردن هجای پایانی در هر چهار گزینه وجود دارد. حذف همزه نیز، جز در گزینه (۳) در همه گزینه‌ها دیده می‌شود، اما تنها مصراع گزینه (۴) دارای اختیار کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند است که در هجای پنجم رخ داده است:

هَ زَا رِ سَخ	تِی	اَ گر بَر	مَ نا* یِ دا*	سا نَسْت*
- U - U	- U	- - U	- U - U	- - - U
مفاعیلن	فعلاتن	مفاعیلن	مفاعیلن	فعلن

۲۵- گزینه «۲» وزن مصراع گزینه (۲) «مستفعلُ مستفعلُ مستفعلُ مستفعلُ مستفعلُ» است.

اِی حُس نِ خَ	طز ذف ت ر	اَخ لا قِ تْ	با بی
- - U U	- - U U	- - U U	- - U U
مستفعلُ	مستفعلُ	مستفعلُ	مستف

۲۶- گزینه «۱»

چَل و کِ نا*	مِی رَ وی یِ	با ز می یا*	بی
- - U U	- U - U	- U - U	- - U
سَر و نَ دِی	دَم ب دِیلا صِ	فَت مَ تْ	ما یِل
- - U U	- U - U	- U - U	- - U
مفتعلن	فاعلاتُ	مفتعلن	فع

(۱) اختیار کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند در هجای یازدهم مصراع اول صورت گرفته است.

(۲) حذف همزه در هجای آخر رکن سوم مصراع اول
 ۲۷- گزینه «۲» وزن مصراع گزینه (۲) «مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن فعلن» است.

گزینه (۱): مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن
 گزینه (۳): مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن
 گزینه (۴): مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن فاعلاتن

۲۸- گزینه «۱» بلندبودن هجای پایان نیم مصراع همانند پایان مصراع در اوزان دوری

مُر غانِ پَر	بَس تِ بو دِیم	پَر وَا زِ را	بُر دِ از یاد
- U - -	- U - -	- U - -	- U - -
پَر وَا زِ ما*	دا د مَر دِی	از آ سِ ما*	ها فَا را تَر
- U - -	- U - -	- U - -	- U - -
مستفعلن	فاعلاتن	مستفعلن	فاعلاتن

۲۹- گزینه «۲»

نَ سی مِ صُب	ح را کُف تَم	کِ با او جا	نِ بی دا ری
- U - -	- - - U	- - - U	- - - U
کَ زَا لَ جا نِب	کِ او با شد	صَ با عَن بَر	فِ شا نا یَد
- - - U	- - - U	- - - U	- - - U
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن

مردی را در نظر بگیرید که در انتهای یک روز کاری به خانه برمی‌گردد و می‌بیند خانه کتیف است. از همسرش می‌پرسد: چرا حال و روز خانه این است؟ همسرش در جواب می‌گوید: من که نمی‌توانم این همه ظرف و شیشه و لباس رو بشورم و پاک کنم و اتو بکشم! منم آدمم! در این جا همسر مرد از لف و نشر استفاده کرده؛ یعنی اول، سه کلمه را بدون توضیح پشت سر هم آورده (لف) بعد هم توضیحات آن‌ها را پشت سر هم آورده (نشر). می‌توان این رابطه را برای آن کشید:

من که نمی‌توانم این همه ظرف و شیشه و لباس رو بشورم و پاک کنم و اتو بکشم!

لف و نشر آرایه‌ای است که به یک معنا در بین آرایه‌های موجود در کتاب درسی تک افتاده و خاص است. ممکن است برایتان سؤال شود که چرا اصلاً لف و نشر آرایه است و چه زیبایی ادبی می‌آفریند. لف و نشر آرایه‌ای است مربوط به ترتیب کلام. وقتی می‌خواهیم کلمات را کنار هم بچینیم، در شکل‌ها و ترتیب‌های خاصی زیباتر می‌شوند. کتاب گفته‌اند انتظاری که خواننده بعد از خواندن لف برای رسیدن به نشر می‌کشد و تلاشی که برای پیدا کردن ارتباط می‌کند، باعث زیبایی است. (قضاوت با خودتان!)

نمونه‌های آرایه‌ی نشر

لف در لغت به معنی «پیچیدن» و نشر به معنی «گستردن» است. در اصطلاح بدیع، هرگاه در کلام دو یا چند لفظ ذکر کنند؛ سپس دو یا چند لفظ دیگر بیاورند و هر کدام از این‌ها به یکی از آن لفظ‌ها مربوط شود، لف و نشر گویند.

در لف و نشر معمولاً معنی بخش اول ناتمام است و نیازمند ادامه‌ی مطلب؛ بنابراین ذهن شنونده در تکاپو و منتظر ادامه‌ی مطلب است. با آمدن دنباله‌ی مطلب در بخش دوم، انتظار برآورده می‌شود. این تلاش ذهنی و دریافت سبب لذت‌بردن خواننده می‌شود. به نمونه‌ی زیر دقت کنید:

منعم مکن از دیدن قد و رخ و چشمش من انیس به سرو و گل و بادام گرفتیم «شاعر عباس صبوی»

با دقت و تأمل در بیت بالا نوعی ارتباط و هماهنگی و موسیقی معنوی را حس خواهیم کرد. این موسیقی معنوی از آن جا سرچشمه می‌گیرد که شاعر ابتدا کلمات و واژگانی را به ترتیب ذکر کرده است؛ سپس وصف و یا توضیحی یا افعالی برای هر یک از آن‌ها در عبارات بعدی می‌آورد. واژه‌های قد، رخ و چشم «لف» و واژه‌های سرو، گل و بادام «نشر» هستند که شاعر به ترتیب نشرها را این‌گونه به لف‌ها بازمی‌گرداند و ذهن خواننده با تلاش و دقت به این معنی پی می‌برد.

نشرها	لف‌ها
۱- سرو	۱- قد
۲- گل	۲- رخ
۳- بادام	۳- چشم

دقت کنید که در بیت بالا تشبیه هم داریم. قد به سرو تشبیه شده، رخ به گل و چشم به بادام.

انواع آرایه‌ی نشر

مرتب: اگر لف‌ها به صورت مرتب با نشرها مرتبط باشند، به آن لف و نشر مرتب می‌گویند.

به روز نبرد آن یل ارجمند
برید و درید و شکست و ببت

به شمشیر و خنجر به گرز و کمند
یلان را سر و سینه و پا و دست

لها	نرها	نرها
۱- شمشیر	۱- برید	۱- سر
۲- خنجر	۲- درید	۲- سینه
۳- گرز	۳- شکست	۳- پا
۴- کمند	۴- ببت	۴- دست

از عفو و خشم تو دو نمونه است روز و شب

وز مهر و کین تو دو نمونه است شهد و سم «نوری»

لها	نرها
عفو	روز
خشم	شب
مهر	شهد
کین	سم

نامرتب (مشوش): اگر ارتباط لها با نرها نامنظم باشد، لف و نشر نامرتب خواهد بود.

نمونه‌های دیگر:

روی و چشمی دارم اندر مهر او کاین گهر می‌ریزد، آن زر می‌زند «سعی»
با کمی دقت درمی‌یابیم که در مصراع اول لها و در مصراع دوم نرها آمده است. در این مثال برخلاف مثال‌های قبل نرها به ترتیب لها نیامده؛ یعنی نشر دوم به لف اول و نشر اول به لف دوم برمی‌گردد.

لها	نرها
۱- روی	۲- گهر
۲- چشم	۱- زر

البته شاعر هیچ‌گاه تعیین نمی‌کند که هر یک از این وصف‌ها، توضیحات و یا افعال به کدام یک از امور ذکرشده ربط دارد، بلکه آن را به درک و ذوق مخاطب واگذار می‌کند و همین امر سبب لذت ادبی خواننده می‌شود.
افروختن و سوختن و جامه‌دریدن پروانه ز من، شمع ز من، گل ز من آموخت «طالب آملی»

لها	نرها
۱- افروختن	۲- شمع
۲- سوختن	۱- پروانه
۳- جامه‌دریدن	۳- گل

یک نمونه دیگر:

آن نه زلف است و بناگوش؛ که روز است و شب است
لف و نشر این بیت هم مشوش است.

و آن نه بالای صنوبر؛ که درخت رطب است «سعی»

نمونه امتحانی

(نهایی فردا ۱۴۰۰)

«در بیت «افروختن و سوختن و جامه‌دریدن / پروانه ز من، شمع ز من، گل ز من آموخت»

الف) «لف اول» را بیابید.

ب) نوع این «لف و نشر» را بنویسید.

الف) افروختن (ب) نامرتب (مشوش)

استفاده از دو واژه در سخن که از نظر معنی عکس یا ضد یکدیگر باشند یا ضد هم به حساب آیند. به نمونه زیر توجه کنید:

گفتی ز غم بنشین یا از سر جان برخیز فرمان برمت جانا، بنشینم و برخیزم «سعی»

«بنشین» با «برخیز» و «بنشینم» با «برخیزم» از نظر معنی در تضاد هستند. تقابل در معنی سبب تداعی می‌شود و ذهن از این تداعی لذت می‌برد و موسیقی معنوی بیت از مقابله این دو فعل پدید می‌آید.

نمونه‌های تضاد

این‌که گاهی می‌زدم بر آب و آتش خویش را / روشنی در کار مردم بود مقصودم چو شمع «صائب»
از نظر معنی و مفهوم «آب و آتش» در این بیت آرایه تضاد پدید آورده است.

«گلستان سعری»

۱- سخن در میان دو دشمن چنان گوی که اگر دوست گردند، شرم‌زده نباشی.
در این مثال دو واژه «دوست» و «دشمن» از نظر معنی با یکدیگر در تقابل‌اند یا تضاد دارند. این تضاد در معنی موسیقی معنوی را سبب می‌شود و بر روشنگری و زیبایی و لطافت سخن می‌افزاید.

کتاب گفته است یا ضد یکدیگر باشند (مثل غم و شادی) یا ضد یکدیگر به حساب آیند؛ مثلاً چماق با هویج در حالت عادی متضاد نیستند! اما وقتی در زبان اهل سیاست به کار می‌روند، متضاد به حساب می‌آیند؛ چون هویج نماد سیاست‌های تشویقی و چماق نماد سیاست‌های تنبیهی است و تشویق و تنبیه متضادند؛ در ادبیات ما بین «ذره» و «خورشید» تضاد وجود دارد، به این خاطر که یکی کوچک است و دیگری بزرگ:

کم‌تر از ذره نه‌ای، پست مشو مهر بورز / تا به خلوتگه خورشید رسی چرخ‌زنان «ماقظ»

اگر دو کلمه متضاد نباشند، ولی در متن به گونه‌ای به کار روند که نشانه و لازمه دو چیز متضاد محسوب شوند، باز هم آرایه تضاد داریم.

«گلستان سعری»

زمین را از آسمان نثار است و آسمان را از زمین غبار.

در این عبارت «زمین» و «آسمان» تضاد دارند، چون زمین پایین است و نشانه پستی و عالم مادی؛ در مقابل، آسمان بالاست و نشانه‌الایی و عالم مجرد. علاوه بر این، سعدی «نثار» و «غبار» را به گونه‌ای به کار برده که با یکدیگر متضادند. نثار نشانه نعمت و رحمت است و غبار نشانه نعمت و نفرت.

آن را که نیست عالم غم نیست عالمی «بلال‌الدین همایی»

شادی ندارد آن که ندارد به دل غمی

در بیت بالا شادی و غم با یکدیگر تضاد دارند، اما یک بار دیگر به معنی مصراع اول دقت کنید: آن کس که به دل شادی ندارد، غم هم ندارد. اگر منظور شاعر این باشد که وقتی غم‌ها را تجربه نکنی، شادی‌ها را هم درک نخواهی کرد، تنها آرایه تضاد داریم؛ اما اگر بگویند که این غم‌داشتن است که انسان را شاد می‌کند، آرایه دیگری هم دارد که اکنون با آن آشنا خواهیم شد.

در لغت به معنی ناسازی و نقیض هم بودن است. در اصطلاح ادبی آوردن و جمع دو واژه یا دو معنی متناقض در سخن است؛ چنان‌که جمع آن‌ها در زبان محال باشد و آفریننده زیبایی شود. به بیت زیر توجه کنید:

هرگز وجود حاضر غایب شنیده‌ای؟ / من در میان جمع و دلم جای دیگر است «سعری»

«حاضر و غایب» به هم اضافه شده است. چگونه ممکن است کسی هم حاضر باشد و هم غایب؟! از نظر منطق چنین امری ناممکن است و شگفت. به بیان دیگر، وجود یکی بیانگر نقض دیگری است؛ اما شاعر چنان هنرمندانه این دو صفت متناقض را در کلام خود به کار برده است که هم پذیرفتنی است، هم بر زیبایی بیت می‌افزاید.

پارادوکس از جمله آرایه‌هایی است که گاهی برایتان در درس‌ساز می‌شود، چرا که گاهی تشخیص این‌که فقط تضاد داریم یا پارادوکس هم داریم دشوار می‌شود. تشخیص تفاوت‌های پارادوکس و تضاد را می‌گذاریم برای آخر بحث و فعلاً کمی به خود آرایه پارادوکس می‌پردازیم.

تناقض از مباحث منطق است و لزوماً زیبایی‌آفرین نیست. ما در ادبیات دنبال تناقض نیستیم، به دنبال تناقض‌ناهماهنگ هستیم؛ یعنی شاعر در ابتدا تناقضی را مطرح می‌کند، اما بعداً برای آن دلیلی می‌آورد و نشان می‌دهد که منظور تناقض واقعی نبوده. این دلیل معمولاً شاعرانه است و باعث زیبایی می‌شود. مثلاً در بیت بالا شاعر هنگامی که می‌گوید: «حدیث حاضر غایب...» تناقض آفریده، ولی تا این‌جا بیت هیچ زیبایی ادبی ندارد. ما هم مثل سعدی می‌توانیم بگوییم: حدیث گرم سرد، حدیث مرگ زندگی و... اما شاعر از «حاضر غایب» در مصراع بعدی تناقض‌زدایی می‌کند آن هم به شکلی ادبی و عاشقانه. من حتی وقتی در جمع هستم (حاضر) فکر و خیالم جای دیگری است؛ لابد پیش معشوق! همین‌طور وقتی اخوان ثالث می‌گوید: «از تهی سرشار...»، تناقض آفریده، اما هنوز زیبایی ندارد؛ ادامه می‌دهد: «... جویبار لحظه‌ها جاریست!» آن وقت است که یاد لحظات پوچ و روزمره هر روز خود می‌افتیم و می‌گوییم واقعاً از تهی سرشار!

نمونه امتحانی

(نهایی فرداد ۱۳۰۰)

با ذکر دلیل ثابت کنید در بیت زیر، آرایه «متناقض‌نما» به کار رفته است؟
 می‌خورم جام غمی هر دم به شادی رخت / خرم آن کس کاو بدین غم شادمانی می‌کند
 با غم شادمانی کردن در کلام شاعر به شکل ادبی و هنرمندانه، تناقض دارد، زیرا نمی‌توان با غم شادمانی کرد و این غیرممکن است.

ساخته‌های رایج متناقض‌نما

یکی از راه‌های شناخت متناقض‌نما آشنایی با ساخته‌های رایج آن است. در ادامه سه ساخت پرتکرار متناقض‌نما را می‌آورم و از شما می‌خواهم خوب یاد بگیرید:

ساخت اول: اضافه‌شدن دو امر متضاد (یعنی: الف + ب - ضد الف) مثل «حاضر غایب» در بیت بالا یا مثال زیر:

گوش ترحمی کو کز ما نظر نپوشد / دست غریق یعنی فریاد بی‌صدایم «بیدل دهلوی»

در این جا فریاد که صدا دار است به بی‌صدا اضافه شده و متناقض‌نما آفریده است.

ساخت دوم: چیزی متضاد خودش باشد یا باعث اثری متضاد با خودش بشود. (الف ضد الف باشد یا الف باعث ضد الف شود). مثلاً در بیت زیر:

بی‌رخت دین من همه کفر است / با رخت کفر من همه دین است «عراقی»

دین کفر است و کفر دین است؛ هر دو پارادوکس دارد.

می‌خورم جام غمی هر دم به شادی رخت / خرم آن کس کو بدین غم شادمانی می‌کند «سلمان ساوسی»

در این جا غم باعث شادمانی شده و پارادوکس ایجاد کرده است.

من از آن روز که در بند توام آزادم / پادشاهم که به دست تو اسیر افتادم «ماقظ»

در این جا در «بند بودن» باعث آزادی شده است.

ساخت سوم: چیزی هم یک ویژگی را داشته باشد و هم نداشته باشد. (الف هم ب باشد هم ب نباشد).

ما با توایم و با تو نه‌ایم، اینت بوالعجب / در حلقه‌ایم با تو و چون حلقه بر دریم «سعدی»

در این جا سعدی هم با تو (معشوق زمینی یا آسمانی) هست، هم نیست و این یعنی تناقض.

نکته: این ساخته‌ها تناقض‌آفرین‌اند، چون به معنی جمع شدن دو چیز متضاد در یک امر و در یک زمان هستند. این جاست که وارد بحث بعدی می‌شویم:

تعارض و تضاد

این است که تضاد آوردن دو امر متضاد است؛ بدون آن که متناقض هم باشند؛ مانند «هوا سرد بود و اکنون گرم است». اما در متناقض‌نما، تضاد در یک امر است نه دو امر؛ مانند: «اکنون هم گرم است و هم سرد». در حقیقت متناقض‌نما برانگیختن اعجاب است از راه خلاف عرف، عادت و منطق.

تضاد: برای این که پارادوکس وجود داشته باشد باید دو شرط حتماً موجود باشد، وگرنه فقط تضاد داریم: **تضاد** دو صفت متضاد در یک امر جمع باشند. این دو صفت متضاد در یک زمان جمع شده باشند؛ مثلاً اگر بگوییم «او بیمار است، ولی برادرش درمان شد» دو صفت متضاد در یک امر (شخص) جمع نشده‌اند و فقط تضاد داریم و اگر بگوییم «او بیمار بود، ولی درمان شد» دو صفت متضاد در یک زمان جمع نشده‌اند؛ حال اگر بگوییم «بیماری تو عین درمان است»، پارادوکس داریم، چون هر دو شرط رعایت شده است.

تضاد: ما / در عصر احتمال به سر می‌بریم / در عصر شک و شاید / در عصر پیش‌بینی وضع هوا / از هر طرف که باد بیاید / در عصر قاطعیت تردید / عصر جدید / عصری که هیچ اصلی / جز اصل احتمال، یقینی نیست.

«قاطعیت تردید» اضافه‌شدن دو امر متضاد است (ساخت یک) و متناقض‌نما دارد. «احتمال یقین است» طبق ساخت دو است و پارادوکس دارد.

خودارزیایی

۱- در ابیات زیر لفظ و نشرها را بیابید و نوع آن‌ها را مشخص کنید.

کشیدم، از تو کشیدم، شنیدم، از تو شنیدم «مورداد اوستا»	الف) اگر ز خلق ملامت و گر ز کرده ندامت
به ماهی نم خون و بر ماه گرد «فردوسی»	ب) فرورفت و بررفت روز نبرد
ز ملک پراکندگی دور بادا! «سعدی»	پ) دل و کثورت جمع و معمور بادا!
ما را فراغتی است که جمشید جم نداشت «فرخی یزدی»	ت) با آن که جیب و جام من از مال و می تهی است

۲- در ابیات زیر آرایه تضاد را مشخص کنید.

برود از دل من، وز دل من آن نرود «*حافظ*»
 نماند هیچ کس، او ماند و بس «*شواشی کرمانی*»
 پس سخن کوتاه باید؛ والسّلام «*مولوی*»
 همه بیشی تو بکاهی، همه کمی تو فزایی «*سنایی*»
 نخوت باد دی و شوکت خار آخر شد «*حافظ*»

الف) هر چه جز بار غمت بر دل مسکین من است
 ب) کسی با او نه و او با همه کس
 پ) درنیابد حال پخته هیچ خام
 ت) همه غیبی تو بدانی، همه عیبی تو بیوشی
 ث) شکر ایزد که به اقبال کله گوشه گل

۳- متناقض نما را در ابیات زیر بیابید.

از این باد ار مدد خواهی، چراغ دل برافروزی «*حافظ*»
 اگر می‌دید معراج ز پا افتادن ما را «*بیدل دهلوی*»
 که درد یار پری چهره عین درمان است «*فروغی بسطامی*»

الف) ز کوی یار می‌آید نسیم باد نوروژی
 ب) فلک در خاک می‌گلتید از شرم سرافرازی
 پ) عجب مدار که در عین درد خاموشم

۴- در شعر فرخی یزدی در خودارزیابی (۱) یک اختیار شاعری «زبانی» بیابید.

سؤال‌های امتحانی

الف) جاهای خالی را با واژه‌های مناسب کامل کنید.

- ۱- «لف» در لغت به معنی و «نشر» به معنی است.
- ۲- اگر نشرها به صورت مرتب و مستقیم به لفظها برنگردد، لفظ و نشر است.
- ۳- در بیت «گر دهدت روزگار دست و زبان، زینهار / هر چه بدانی مگوی، هر چه توانی مکن» نشر دوم (.....) به لفظ اول (.....) برمی‌گردد.
- ۴- تضاد میان واژه‌های و در بیت زیر به لطافت سخن افزوده است:
 «بار فراق دوستان، بس که نشسته بر دلم می‌رود و نمی‌رود ناچه به زیر محلم»
- ۵- تضاد آوردن دو امر است، بدون آن که هم باشند.

ب) درستی یا نادرستی عبارت‌های زیر را مشخص کنید.

- ۶- در لفظ و نشر شاعر تعیین می‌کند که هر یک از این وصف‌ها، توضیحات و یا افعال به کدام یک از موارد ذکر شده ربط دارد.
- ۷- در بیت «روی و چشمی دارم اندر مهر او / کاین گهر می‌ریزد آن زَر می‌زند» نشرها به ترتیب لفظها نیامده‌اند.
- ۸- در عبارت «صبح هوا سرد بود و اکنون گرم است» متناقض نما وجود دارد.
- ۹- تضاد، برانگیختن اعجاب است از راه خلاف عرف و عادت و منطق.

پ) به سؤال‌های زیر پاسخ دهید.

- ۱۰- در بیت «با آن که جیب و جام من از مال و می تهی است / ما را فراغتی است که جمشید جَم نداشت» الف) «لف» اول و «نشر دوم» را بیابید و بنویسید.
 ب) نوع «لف و نشر» را مشخص کنید.
- ۱۱- با توجه به بیت‌های زیر به سؤال‌ها پاسخ دهید.
 ۱) دل و کشورت جمع و معمور باد
 ۲) افروختن و سوختن و جامه‌دریدن
 الف) نوع «لف و نشر» بیت اول را تعیین کنید.
 ب) در بیت دوم «لف سوم» و «نشر دوم» را بیابید و بنویسید.
- ۱۲- با توجه به بیت زیر به سؤال‌ها پاسخ دهید.
 «منعم مکن از دیدن قد و رخ و چشمش
 من انس به سرو و گل و بادام گرفتم»
 الف) نوع «لف و نشر» را مشخص کنید.
 ب) «لف دوم» و «نشر سوم» را بیابید و بنویسید.

- ۱۳- در بیت «اگر ز خلق ملامت و گر ز کرده ندامت / کشیدم از تو کشیدم، شنیدم از تو شنیدم»
 الف) «لف دوم» و «نشر اول» را نشان دهید.
 ب) نوع «لف و نشر» را بنویسید.
 (نهایی دی ۹۸)
- ۱۴- انواع «لف و نشر» را در ابیات زیر مشخص کنید.
 الف) گر دهدت روزگار، دست و زبان زینهار
 ب) ذکر رخ و زلف تو دلم را
 هر چه بدانی مگوی هر چه توانی مکن
 وردی است که صبح و شام دارد
 (نهایی فرورد ۹۹)
- ۱۵- با توجه به ابیات زیر، به پرسش‌ها پاسخ دهید.
 ۱) منعم مکن از دیدن قد و رخ و چشمش
 ۲) روی و چشمی دارم اندر مهر او
 من انس به سرو و گل و بادام گرفتم
 کاین گهر می‌ریزد آن زر می‌زند
 الف) در کدام بیت «لف و نشر نامرتب» (مشوَش) به کار رفته است؟
 ب) در چه صورتی «لف و نشر نامرتب» (مشوَش) ایجاد می‌شود؟
 پ) به غیر از «لف و نشر» چه آرایهٔ مشترکی در این دو بیت به کار رفته است؟
 (نهایی دی ۹۹)
- ۱۶- در بیت «روی و چشمی دارم اندر مهر او / کاین گهر می‌ریزد آن زر می‌زند»
 الف) «لف اول» کدام است؟ ب) «نشر دوم» را بنویسید. پ) این نوع «لف و نشر» چه نام دارد؟
 (نهایی فرورد ۱۴۰۰)
- ۱۷- در بیت «افروختن و سوختن و جامه‌دریدن / پروانه ز من، شمع ز من، گل ز من آموخت»
 الف) لفظ اول را بیابید.
 ب) نوع این «لف و نشر» را بنویسید.
 (نهایی شهریور ۱۴۰۰)
- ۱۸- نوع هر یک از «لف و نشرهای» بیت‌های زیر را بنویسید.
 الف) از عفو و خشم تو دو نمونه است روز و شب
 ب) روی و چشمی دارم اندر مهر او
 کاین گهر می‌ریزد آن زر می‌زند
 وز مهر و کین تو دو نمونه است شهید و سم
 (نهایی شهریور ۱۴۰۰)
- ۱۹- در بیت زیر یک «لف» و یک «نشر» مربوط به آن را بنویسید.
 «روی و چشمی دارم اندر مهر او / کاین گهر می‌ریزد آن زر می‌زند»
 (نهایی دی ۱۴۰۰)
- ۲۰- در کدام یک از بیت‌های زیر «آرایهٔ متناقض‌نما» دیده می‌شود؟ دلیل تشخیص خود را بنویسید.
 ۱) گوش ترحمی کو کز ما نظر نپوشد
 ۲) هر چه جز بار غمت در دل مسکین من است
 دست غریق یعنی فریاد بی‌صدایم
 برود از دل من، وز دل من آن نرود
 (نهایی فرورد ۹۸)
- ۲۱- در کدام یک از بیت‌های زیر، آرایهٔ متناقض‌نما دیده می‌شود؟ دلیل تشخیص خود را بنویسید.
 ۱) ز کوی یار می‌آید نسیم باد نوروزی
 ۲) شکر ایزد که به اقبال کله‌گوشهٔ گل
 از این باد ار مدد خواهی چراغ دل برافروزی
 نخوت باد دی و شوکت خار آخر شد
 (نهایی شهریور ۹۹)
- ۲۲- در بیت زیر آرایهٔ «تناقض» را مشخص کنید و علت تشخیص خود را بنویسید.
 «عجب مدار که در عین درد خاموشم / که درد یار پری‌چهره عین درمان است»
 (نهایی شهریور ۹۸)
- ۲۳- در کدام یک از ابیات زیر، آرایهٔ «تناقض» و در کدام، آرایهٔ «تضاد» دیده می‌شود؟ دلیل تشخیص خود را بنویسید.
 الف) کی شود این روان من ساکن
 ب) شادی ندارد آن که ندارد به دل غمی
 پ) تأمل‌کنان در خطا و صواب
 ت) چشم دل باز کن که جان بینی
 این‌چنین ساکن روان که منم
 آن را که نیست عالم غم، نیست عالمی
 به از ژاژخایان حاضر جواب
 و آن‌چه نادیدنی است آن بینی
 (نهایی دی ۹۸)
- ۲۴- ثابت کنید در بیت‌های زیر آرایهٔ «متناقض‌نما» به کار رفته است.
 الف) چیست این سقف بلند سادهٔ بسیار نقش
 ب) می‌خورم جام غمی هر دم به شادی زخت
 هیچ دانا زین معما در جهان آگاه نیست
 خرم آن کس کاو بدین غم شادمانی می‌کند
 (نهایی دی ۹۹)
- (نهایی فرورد ۱۴۰۰)

۲۵- هر یک از آرایه‌های «تضاد» و «متناقض‌نما» برای کدام یک از نمونه‌های زیر مناسب است؟

(الف) سخن در میان دو دشمن چنان گوی که اگر دوست گردند، شرم‌زده نباشی.

(ب) «ما در عصر احتمال به سر می‌بریم / در عصر شک و شاید / در عصر قاطعیت تردید / عصر جدید / عصری که هیچ اصلی / جز اصل احتمال، یقینی نیست»

۲۶- با توجه به شعر و نثر زیر، تفاوت آرایه‌ای «تضاد» و «متناقض‌نما» را بنویسید.

(الف) عصر جدید / عصری که هیچ اصلی / جز اصل احتمال، یقینی نیست.

(ب) زمین را از آسمان نثار است و آسمان را از زمین غبار.

۲۷- در هر یک از بیت‌های گروه «الف» کدام آرایه ادبی گروه «ب» به کار رفته است؟ (در قسمت «ب» یک مورد اضافی است.

گروه «ب»

گروه «الف»

(متناقض‌نما)

تا قبله‌گاه مؤمن و ترسا کنم تو را

۱) مستانه کاش در حرم و دیر بگذری

(تضاد)

من در میان جمع و دلم جای دیگر است

۲) هرگز وجود حاضر غایب شنیده‌ای؟

(تضمین)

ز ملکت پراکندگی دور باد

۳) دل و کشورت جمع و معمور باد

(لف و نشر)

پس سخن کوتاه باید والسلام

۴) درنیابد حال پخته هیچ خام

من انس به سرو و گل و بادام گرفتم

۵) منعم مکن از دیدن قد و رخ و چشمش

هستم اگر می‌روم گر نروم نیستم

۶) موج زخودرفته‌ای تیز خرامید و گفت

دست غریق یعنی فریاد بی‌صدایم

۷) گوش ترحمی کو کز ما نظر نبوشد

۲۸- در بیت زیر، قسمت‌های مشخص‌شده، کدام آرایه ادبی معنوی را به وجود آورده است؟

«درنیابد حال پخته هیچ خام پس سخن کوتاه باید والسلام»

۲۹- هر یک از تعاریف سمت راست را به اصطلاح مربوط به آن وصل کنید.

«ب»

«الف»

تضاد

۱- در لغت به معنی ناسازی و نقیض هم بودن است.

متناقض‌نما

۲- هرگاه در کلام دو یا چند لفظ ذکر کنند و سپس دو یا چند لفظ دیگر که هر کدام از این‌ها، به یکی از لفظها مربوط شود. داریم.

لف و نشر

۳- استفاده از دو واژه در سخن که از نظر معنی عکس یکدیگر باشند.

۳۰- در هر یک از بیت‌های زیر، کدام یک از آرایه‌های گروه «ب» وجود دارد؟ مشخص کنید.

آرایه

بیت‌ها

لف و نشر

(الف) از خلاف آمد عادت بطلب کام که من

متناقض‌نما

(ب) ای روح «لیلة‌القدر حتی اذا مطلع الفجر»

تضاد

(پ) که یکی هست و هیچ نیست جز او

تلمیح

(ت) ای پریشان‌گوی مسکین پرده دیگر کن

تضمین

(ث) قناعت می‌کنم با درد چون درمان نمی‌یابم

۳۱- در شعرها و عبارت‌های زیر، لف و نشرها را بیابید و نوع آن‌ها را مشخص کنید.

(الف) این عیار مهر و کین و مرد و نامرد است.

گهی چو اشک نشستم، گهی چو رنگ پریدم

(ب) به روی بخت ز دیده، ز چهر عمر به گردون

که تا بر هم زنی دیده نه این بینی نه آن بینی

(پ) چه باید نازش و نالش بر اقبالی و ادباری

(ت) با عشق خود چه کنیم در حالی که چشم‌ها و دهانمان پر از خاک و شبنم یخ‌زده است.

ریخته درّ ثمین، بیخته مشک سیاه

(ث) در دهن لاله باد، ریخته و بیخته

لشکر چین در بهار، خیمه به هامون زده است

(ج) بر گل تر عندلیب گنج فریدون زده است

خیمه آن سبزگون خرگه این آنشین

لاله سوی جویبار خرگه بیرون زده است

از مه روی تو و اشک چو پروین من است

(چ) یار من باش که زیب فلک و زینت دهر

از پای تا به سر همه سمع و بصر شدم

(ح) تا رفتنش بینم و گفتنش بشنوم

۳۲- در اشعار زیر، «آرایه تضاد» را مشخص کنید.

الف) شیرین ننماید به دهانش شکر وصل
ب) هنر خوار شد، جادویی ارجمند
پ) بگویم تا بداند دشمن و دوست
ت) زشت باید دید و انگارید خوب
ث) سخن زهر و پادزهر و گرم است و سرد
ج) چو پرسیدی از حال ما نیک و بد

۳۳- «متناقض‌نما» را در سروده‌های زیر بیابید.

الف) غرّش باد، آوازهای خاموشی را افسارگسیخته کرده بود.
ب) کنار نام تو لنگر گرفت کشتی عشق / بیا که یاد تو آرامشی است طوفانی
پ) هیچ گودالی را چنین رفیع ندیده بودم و در حضيض هم می‌توان عزیز بود.
ت) بلندی از آن یافت کاو پست شد
ث) مکن کاری که بر پا سنگت آيو
ج) چنین نقل دارم ز مردان راه
چ) من که دارم در گدایی گنج سلطانی به دست

ت) گزینه درست را انتخاب کنید.

۳۴- در کدام یک از ابیات زیر «تضاد» وجود دارد؟

۱) فلک در خاک می‌غلطید از شرم سرافرازی
۲) این که گاهی می‌زدم بر آب و آتش خویش را
۳) ما با توایم و با تو نه‌ایم، اینست بوالعجب
۴) چیست این سقف بلند ساده بسیارنقش

۳۵- در سروده زیر کدام آرایه به کار نرفته است؟

«رود می‌نالد / جغد می‌خواند / غم بیاویخته با رنگ غروب / می‌تراود ز لبم قصه سرد / دلم افسرده در این تنگ غروب»
۱) استعاره مکنیه ۲) حس آمیزی ۳) متناقض‌نما ۴) جناس

۳۶- در همه گزینه‌ها «متناقض‌نما» وجود دارد، به جز

۱) بر بساطی که بساطی نیست
۲) پر است خلوتم از یک حضور نورانی
۳) فخرها دارند و عاری بیش نیست
۴) شهد در کام من و توست شرنگ

۳۷- در کدام بیت «متناقض‌نما» به کار رفته است؟

۱) داغ دلم چو لاله به هم نمی‌رسد
۲) کشته عشق وی از زنده جاوید به است
۳) تا نگردي آشنا، زین پرده رمزی نشنوی
۴) از فکر تفرقه بازآی تا شوی مجموع

۳۸- در کدام بیت «متناقض‌نما»، مشهود نیست؟

۱) زلف آشفته او موجب جمعیت ماست
۲) ز کوی یار می‌آید نسیم باد نوروزی
۳) بوی بهبود ز اوضاع جهان می‌شنوم
۴) من و زهر تو که هم زهری و هم تریاقی

۳۹- در کدام بیت، «تضاد» دیده می‌شود؟

۱) سینه خواهم شرحه شرحه از فراق
۲) امروز به غم فزون‌تر از دی
۳) توسنی کردم ندانستم همی
۴) باورم نیست ز بدعهدی ایام هنوز

(نهایی شهرپور ۹۹)

(نهایی فرداد ۱۴۰۰)

۴۰- در کدام بیت، بیشترین آرایه تضاد وجود دارد؟

- ۱) شور فرهادم به پرسش سر به زیر افکنده بود
- ۲) قناعت می‌کنم با درد، چون درمان نمی‌یابم
- ۳) شیرین نمایم به دهانش شکر وصل
- ۴) گردون مرا ز محنت هستی رها نخواست

۴۱- در کدام گزینه «لف و نشر» وجود ندارد؟

- ۱) سگ و دربان چو یافتند غریب
- ۲) آن نه زلف است و بناگوش که روز است و شب است
- ۳) ای نور چشم مستان، در عین انتظارم
- ۴) از خمستان جرعه‌ای بر خاک ریخت

۴۲- در عبارت زیر کدام آرایه وجود ندارد؟

کاوه از خشم و کیفر ضحاک بیم به دل راه نمی‌داد، به قول سعدی «هر که دست از جان بشوید، هر چه در دل دارد بگوید».

- ۱) تضمین ۲) جناس ۳) لف و نشر ۴) سجع

۴۳- در همهٔ بیت‌ها «متناقض‌نما» وجود دارد، به جز

- ۱) هر کس که تو را به دوستی تکیه بر اوست
- ۲) با من آمیزش او الفت موج است و کنار
- ۳) تا نگرودی آشنا زین پرده رمزی نشنوی
- ۴) این مقرر شد که هرگز نیست راحت در جهان

پاسخ خودارزیابی

- ۱- الف) ملامت (لف) ۱) ندامت (لف) ۲) ب) فرورفت (لف) ۱) بررفت (لف) ۲) نم (نشر) ۱) گرد (نشر) ۲) ل و نشر مرتب پ) دل (لف) ۱) کشور (لف) ۲) ت) جیب (لف) ۱) جام (لف) ۲) ۲- الف) برود (تضاد فعلی) ب) نرود (تضاد فعلی) پ) پخته (تضاد) خام (ت) بیش (کم) ۳- الف) مصراع دوم — به کمک باد چراغ را روشن کردن تناقض دارد، زیرا باد شعله را خاموش می‌کند. ب) مصراع اول — شرم سرافرازی، ترکیبی است که متناقض‌نما ساخته است. مصراع دوم — معراج ز پا افتادن (معراج — بالا رفتن) پ) مصراع دوم — عین درمان بودن درد ۴- ۱) امکان حذف همزه در هجای نهم و چهاردهم مصراع اول و هجای ششم مصراع دوم (اختیار زبانی) بلندبودن هجای پایانی مصراع‌ها (اختیار وزنی که در درس هشت با آن آشنا خواهید شد).

پایه‌های آوایی	با آن ک	جی ب	جا م	م نَر*	ما ل	می ت	هیست
نشانه‌های هجایی	- U	- U	U - U	- U	- U	- U	-
پایه‌های آوایی	ما را ف	را غ	تییست ک	جم شی د	جَم ن	داشت	
نشانه‌های هجایی	- U	- U	U - U	- U	- U	- U	
وزن	مفعول	فاعلات	مفاعیل	فاعِلن			

یا:

نشانه‌های هجایی	- U	- U	U - U	- U	- U	- U	
وزن	مستفعلن	مفاعل	مستفعلن	فَعْل			

۱- پیچیدن - گستردن

۲- نامرتب (مشوش)

۳- توانی مکن - دست (لف و نشر مشوش)

۴- می‌رود و نمی‌رود

۵- متضاد - متناقض

۶- نادرست - شاعر تعیین نمی‌کند.

۷- درست - نشر دوم آن زر می‌زند به لف ۱، «روی» و نشر ۱ این گهر

می‌ریزد، به لف ۲ چشم برمی‌گردد.

۸- نادرست - بین سرد و گرم فقط تضاد وجود دارد.

۹- نادرست - متناقض نما برانگیختن اعجاب است.

۱۰- ۱- الف) لف اول جیب نشر دوم می

(ب) مرتب

۱۱- الف) مرتب

(ب) لف سوم جامه‌دریدن نشر دوم شمع

۱۲- الف) مرتب

(ب) لف دوم رخ نشر سوم بادام

۱۳- الف) لف دوم ندامت نشر اول کشیدم

(ب) نامرتب (مشوش)

۱۴- الف) نامرتب (مشوش) (ب) مرتب

۱۵- الف) بیت (۲) روی و چشمی دارم اندر مهر او / کاین گهر می‌ریزد

آن زر می‌زند

(ب) اگر ارتباط لفا با نشرها نامنظم باشد، لف و نشر نامرتب (مشوش)

خواهد بود (یا ترتیب قرار گرفتن نشرها با لفا یکسان نباشد).

(پ) مراعات نظیر

۱۶- الف) لف اول روی نشر دوم گهر می‌ریزد

(پ) نامرتب (مشوش)

۱۷- الف) لف اول فروختن نامرتب (مشوش)

۱۸- الف) مرتب (ب) نامرتب (مشوش)

۱۹- روی (لف ۱) چشم (لف ۲) گهر می‌ریزد (نشر ۲) زر می‌زند (نشر ۱)

۲۰- گزینه «۱» همراهی واژه‌های فریاد با بی‌صدایی و مفهومی که این

واژه‌ها بیان نموده‌اند، متناقض نما است. شاعر هنرمندانه دو واژه را که

عقلاً ارتباط بین آن‌ها غیرممکن است، به هم مربوط ساخته است.

۲۱- گزینه «۱» باد خاموش‌کننده چراغ است، اما در این‌جا از باد مدد

می‌خواهد که چراغ را روشن کند.

۲۲- درد عین درمان است. در تناقض، تضاد در یک امر است نه دو

امر، درد نمی‌تواند عین درمان باشد.

۲۳- الف) تناقض (ب) تضاد

به دلیل این است که تضاد آوردن دو امر متضاد است، بدون آن‌که متناقض

هم باشند اما در متناقض نما، تضاد در یک امر است نه در دو امر؛ در حقیقت

تناقض برانگیختن اعجاب است از راه خلاف عرف و عادت و منطق.

(پ) خطا و صواب «تضاد» چون دو امر متضادند.

(ت) مصراع دوم: دیدن نادیدنی «تناقض» این تضاد در یک امر است

نه دو امر.

۲۴- الف) کلمات «ساده» و «بسیارنقش» به هم اضافه شده‌اند. همراهی

این دو واژه با هم و مفهوم آن‌ها متناقض نما است. شاعر به شکلی ادبی

و هنرمندانه دو واژه را که عقلاً ارتباط بین آن‌ها غیرممکن است، به

هم مربوط نموده است.

(ب) با غم شادمانی کردن در کلام شاعر به شکلی ادبی و هنرمندانه،

تناقض دارد؛ زیرا نمی‌توان با غم شادمانی کرد و این امر غیرممکن است.

۲۵- الف) تضاد

(ب) متناقض نما

۲۶- تضاد آوردن دو امر متضاد است بدون آن‌که متناقض هم باشند

(زمین و آسمان)، اما در متناقض نما تضاد در یک امر است نه دو امر

(یقینی بودن اصل احتمال).

۲۷- ۱) لف و نشر ۲) متناقض نما ۳) لف و نشر ۴) تضاد ۵) لف و نشر

۶) تضاد ۷) متناقض نما

۲۸- تضاد

۲۹- ۱) متناقض نما؛ ۲) لف و نشر؛ ۳) تضاد

۳۰- الف) متناقض نما کسب جمعیت از زلف پریشان کردن

(ب) تضمین بخشی از آیه قرآن

(پ) تضمین بخشی از آیه قرآن

(ت) تلمیح به ماجرای کشته‌شدن رستم به دست نابرداری خود

اشاره دارد.

(ث) تضاد درد، درمان / زخم، مرهم

۳۱- الف)

مهر (لف ۱) کین (لف ۲)

مرد (نشر ۱) نامرد (نشر ۲) لف و نشر مرتب

(ب)

به روی بخت ز دیده (لف ۱) ز چهر عمر به گردون (لف ۲)

چو اشک نشستم (نشر ۱) چو رنگ پریدم (نشر ۲)

لف و نشر مرتب

(پ)

نازش (لف ۱) نالش (لف ۲)

اقبال (نشر ۱) ادبار (نشر ۲)

(ت)

چشم‌ها (لف ۱) دهان (لف ۲)

شبنم یخ‌زده (نشر ۲) خاک (نشر ۱) لف و نشر نامرتب

(ث)

ریخته (لف ۱) بیخته (لف ۲)

درّ ثمین (نشر ۱) مشک سیاه (نشر ۲) لف و نشر مرتب

(ج)

لشکر چین (لف ۱) لاله (لف ۲)

خیمه آن سبزگون (نشر ۱) خرگه این آتشین (نشر ۲) لف و نشر مرتب

(چ)

زیب فلک (لف ۱) زینت دهر (لف ۲)

مه روی تو (نشر ۱) اشک چو پروین (نشر ۲) لف و نشر مرتب

(ح)

رفتنش (لف ۱) گفتنش (لف ۲)

ببینم (نشر ۱) بشنوم (نشر ۲) لف و نشر مرتب

بصر (نشر ۱) سمع (نشر ۲)

۲۲- الف) وصل: جدایی / شکر: زهر

ب) هنر: جادویی / خوار: ارجمند

نهان: آشکار / راستی: گزند

پ) دشمن: دوست / مستی: مستوری

ت) زشت: خوب / زهر: قند

ث) زهر: پادزهر / گرم: سرد

تلخ: شیرین / درمان: درد

ج) نیک: بد

۲۳- الف) آواز خاموشی ترکیبی است که متناقض نما ساخته است.

(طبق ساخت یک)

ب) طوفان با آرامش نمی‌تواند هم‌زمان باشد.

پ) گودال رفیع

ت) بلندی از پستی یافتن / از پستی هستی یافتن

ث) این‌که جهان فراخ تنگ جلوه کند.

ج) فقیران منعم / گدایان شاه: گدا که پادشاهی کند و فقیری که

منعم باشد، متناقض‌نماست.

چ) در گدایی گنج سلطانی داشتن

۲۴- گزینه «۲»

«این‌که گاهی می‌زدم بر آب و آتش خویش را / روشنی در کار مردم

بود مقصودم چو شمع»

۳۵- گزینه «۳» متناقض‌نما

۳۶- گزینه «۴» شهید و شرنگ فقط تضاد دارند.

پرسی سایر گزینه‌ها:

گزینه «۱»: نبودن بساط بر بساطی (متناقض‌نما)

گزینه «۲»: عار و ننگ بودن فخر (متناقض‌نما)

گزینه «۳»: پر بودن خلوت (متناقض‌نما)

۳۷- گزینه «۲» زنده بودن کشته و مایه درمان بودن درد متناقض‌نماست.

۳۸- گزینه «۳» متناقض‌نما ندارد.

بررسی متناقض‌نما در سایر گزینه‌ها:

گزینه «۱»: آشفتگی زلف سبب جمعیت شده است.

گزینه «۲»: به کمک باد چراغ را روشن کردن

گزینه «۴»: شاعر ادعا می‌کند معشوق او در یک لحظه هم زهر و هم

ضد زهر (تریاق) و هم درد و هم درمان است.

۳۹- گزینه «۲» فزون تر: کم‌تر

۴۰- گزینه «۱» پرسش: جواب / سر به زیر: سر بالا

شیرین: تلخ

پرسی سایر گزینه‌ها:

گزینه «۲»: درد: درمان / زخم: مرهم

گزینه «۳»: وصل: جدایی / شکر: زهر

گزینه «۴»: تضاد نداریم.

۴۱- گزینه «۴»

گزینه «۱»: لف و نشر مشوّش

سگ (لف ۱) دربان (لف ۲)

آن دامن (نشر ۲) این گریبان (نشر ۱)

گزینه «۲»: لف و نشر مشوّش

زلف (لف ۱) بناگوش (لف ۲)

شب (نشر ۲) روز (نشر ۱)

گزینه «۳»: لف و نشر مرتب

چنگی حزین (لف ۱) جامی (لف ۲)

بنواز (نشر ۱) بگردان (نشر ۲)

۴۲- گزینه «۳»

گزینه «۱»: تضمین: به قول سعدی «هر که دست از جان بشوید ...»

گزینه «۲»: جناس: بشوید، بگوید / گزینه «۴»: سجع: بشوید، بگوید

۴۳- گزینه «۳»

گزینه «۱»: دشمن بودن دوست

گزینه «۲»: پیوسته گریزان از من و دم به دم با من بودن

گزینه «۴»: راحتی در ترک امید راحت

کارگاه تطبیق آهنگ

۱- نمونه‌های زیر، به صورتی که بین دو هلال تقطیع شده‌اند، با کدام اختیار شاعری مطابقت دارند؟

نوای نی (---U)	آرزوی خوب (U---U-)	دل پاک (U--U)	بازی دهر (U-UU-)
-------------------	-----------------------	------------------	---------------------

۲- پس از تقطیع هجایی ابیات زیر، هجاهای معادل در دو مصراع یک بیت را مقایسه کنید و اگر اختلافی هست، نوع اختیار شاعری را تعیین کنید.

الف) راستی آموز بسی جوفروش	هست در این شهر که گندم‌نماست «پروین اعتصامی»
ب) نبینی باغبان چون گل بکارد	چه مایه غم خورد تا گل برآرد «فخرالدین اسعد گرگانی»
پ) غمش در نهان‌خانه دل نشیند	به نازی که لیلی به محمل نشیند «طیب اصفهانی»
ت) گر از این منزل ویران به سوی خانه روم	دگر آن‌جا که روم عاقل و فرزانه روم «حافظ»
ث) من و تو غافلیم و ماه و خورشید	بر این گردون گردان نیست غافل «منوچهری»

۳- در ابیات زیر آرایه‌های لف و نشر، تضاد و متناقض‌نما را مشخص کنید.

الف) گر ندیدی قبض و بسط عشق را در یک بساط	گریه مینا نگر خندیدن ساغر ببین «فروغی بسطامی»
ب) دو کس دشمن ملک و دین‌اند: پادشاه بی‌حلم و زاهد بی‌علم.	«گلستان سعیدی»
پ) روز از برم چو رفتی، شب آمدی به خوابم	این است اگر کسی را عمری بود دوباره «کلیله کاشانی (همدانی)»
ت) مرا نصیب غم آمد به شادی همه عالم	چرا که از همه عالم محبت تو گزیدم «مهرزاد اوستا»
ث) چیست این سقف بلند ساده بسیار نقش	هیچ دانا زین معما در جهان آگاه نیست «حافظ»
ج) آب آتش‌فروز، عشق آمد	آتش آب‌سوز، عشق آمد «سنایی»

۴- متن زیر را از کتاب «چرند و پرند» دهخدا از نظر ویژگی‌های زبانی دوره بیداری بررسی نمایید.

«باری، چه دردسر بدهم؟ آن قدر گفت و گفت و گفت تا ما را به این کار واداشت. حالا که می‌بیند آن روی کار بالاست، دست و پایش را گم کرده، تمام آن حرف‌ها یادش رفته. تا یک فراش قرمزپوش می‌بیند، دلش می‌تپد. تا به یک ژاندارم چشمش می‌افتد، رنگش می‌پرد. هی می‌گوید: امان از همنشین بد.»

پایه‌های آوایی

- ۱- نوای نی (U-U) — (U-U) — بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای سوم
 آرزوی خوب (U-U-U) — (U-U-U) — بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای چهارم
 دل پاک (U-U) — (U-U) — بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای دوم
 بازی دهر (U-U) — (U-U) — (۱) کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند در کلمه «بازی» که به مصوت «ی» ختم شده و بعد از آن مصوت - آمده. (۲) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای سوم
- ۲- الف)

پایه‌های آوایی	را	س	تی	یا	مو	ز	ب	سی	جو	ف	روش
نشانه‌های هجایی	-	U	U	-	-	U	U	-	-	U	U
پایه‌های آوایی	هست	د	رین	شهر	ک	گن	دم	ن	ماست		
نشانه‌های هجایی	-	U	U	-	-	U	U	-	U	U	U
وزن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن	مفتعلن

(۱) کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند در هجای سوم مصراع اول (اختیار زبانی) / (۲) بلند بودن هجای پایانی هر دو مصراع (اختیار وزنی)

(ب)

پایه‌های آوایی	نَ بی نی با غ	یَ چُن گُل	بِ کا زَد
نشانه‌های هجایی	U - - U	- - - U	- - U
پایه‌های آوایی	چَ ما یِ غم	خُ زَد تا گُل	بَ رَا* زَد
نشانه‌های هجایی	U - U	- - - U	- - U
وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعی

(۱) بلند تلفظ کردن مصوت بلند در هجای سوم مصراع دوم (اختیار زبانی) / (۲) حذف همزه در هجای دهم مصراع دوم (اختیار زبانی)

(پ)

پایه‌های آوایی	غ مَش در نَ	خَا	نِ یِ دِل	نِ شی نَد
نشانه‌های هجایی	U - - U	- - U	- U	- - U
پایه‌های آوایی	بِ نا زی کِ	لِ یِ لِ	بِ مَح مِل	نِ شی نَد
نشانه‌های هجایی	U - - U	- - U	- - U	- - U
وزن	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن

(۱) بلند تلفظ کردن مصوت بلند در هجای هشتم مصراع اول (اختیار زبانی)

(ت)

پایه‌های آوایی	گَر زَ زین مَن	زِ لِ وی رَهِ	بِ سو* یِ خَا	نِ رَ وَم
نشانه‌های هجایی	U U - - U	U U - - U	- U	U U -
پایه‌های آوایی	دِ گ رَهِ جَا کَ رَ وَم عَا	قِ لُ فَر زَا	نِ رَ وَم	
نشانه‌های هجایی	U U - - U	U U - - U	U U -	U U -
وزن	فعلاتن	فعلاتن	فعلاتن	فعلن

(۱) کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند، کلمه «سو» در صورت اضافه شدن کوتاه تلفظ می‌شود (هجای دهم مصراع اول) / (۲) حذف همزه در هجای دوم و سوم مصراع اول و هجای سوم مصراع دوم / (۳) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای یازدهم مصراع اول

(ث)

پایه‌های آوایی	مَ نُنْ ثَ غَا	فِ لِ یِ مَ مَا	هَ خُر شید
نشانه‌های هجایی	U یِ یِ - U	- U یِ - U	- U یِ - U
پایه‌های آوایی	بَ رَهِ گَر دُو	نِ گَر شَهِ نِی	سَ تَ غَا فَلَ
نشانه‌های هجایی	U - - - U	- - - U	- - U
وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعی

(۱) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای دوم و سوم و هفتم مصراع اول / (۲) بلند بودن هجای پایانی مصراع اول (اختیار وزنی)

۳- الف) قبض (لف ۱)، بسط (لف ۲) / گریه (نشر ۱)، خندیدن (نشر ۲) / لف و نشر مرتب

تضاد: قبض / بسط و گریه / خندیدن

(ب) دشمن ملک (لف ۱)، دشمن دین (لف ۲) / پادشاه بی‌حلم (نشر ۱)، زاهد بی‌علم (نشر ۲) / لف و نشر مرتب

(ت) متناقض‌نما / به شادی عالم نصیب غم آمدن

(پ) تضاد: روز / شب و رفتی / آمدی

(ج) متناقض‌نما / آب آتش‌افروز / آتش آب‌سوز

(ث) متناقض‌نما / ساده بسیارنقش

۴- واژه‌ها و ترکیب‌های عربی ناآشنا کم‌تر است. نثر آن ساده و قابل فهم است. در ساختار و ترکیب دستوری کلام نیز جمله‌ها درست‌تر، با طبیعت

زبان هم آهنگ‌تر است.

نمونه امتحان نیم‌سال اول		رشته: ادبیات و علوم انسانی - علوم و معارف اسلامی		علوم و فنون ادبی ۳	
امتحان شماره ۱		مدت امتحان: ۷۵ دقیقه		kheilisabz.com	
ردیف	تاریخ ادبیات و سبک‌شناسی				
۱	جاهای خالی را با واژه‌های مناسب کامل کنید. الف) شاعران دوره بازگشت، به سبب فقر فرهنگی جامعه و سستی و رخوت حاکم بر ادبیات، به پیروی از اسلوب‌های کهن پرداختند و در سطح زبانی، ادبی و فکری سبک و را مورد توجه قرار دادند. ب) موضوع کتاب «تاریخ بیداری ایرانیان» است.				
۲	واژه مناسب را انتخاب کنید. دهخدا با روزنامه (مجلس - صور اسرافیل) همکاری داشت.				
۳	گزینه مناسب را انتخاب کنید. هدف رهایی بخشیدن شعر فارسی از تباهی و انحطاط اواخر دوره صفوی و دوره‌های بعد از آن بود. (۱) انجمن ادبی اصفهان (۲) انجمن ادبی نشاط (۳) انجمن ادبی خاقان (۴) انجمن ادبی مشتاق				
۴	ادیب‌الممالک، لقب کدام‌یک از شاعران است؟ (۱) مشتاق اصفهانی (۲) میرزا محمدتقی (۳) میرزا محمدصادق امیری (۴) میرزا سیدابوالقاسم فراهانی				
۵	متن زیر شرح حال کیست؟ علاوه بر تحقیق و تدریس در دانشگاه، در حوزه سیاست و روزنامه‌نویسی هم فعالیت داشت؛ از جمله آثار او «تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران» است. (۱) محمدتقی بهار (۲) ادیب‌الممالک (۳) فرخی یزدی (۴) ایرج‌میرزا				
۶	در عصر بیداری چه عاملی سبب شد که شاعران شعر را متناسب با زبان و فهم مردم عادی، محاوره‌ای بیان کنند؟				
۷	چه عواملی در کم‌توجهی به کاربرد جمله‌ها و ترکیب‌های زبانی در شعر دوره بیداری مؤثر بود؟				
موسیقی شعر					
۸	بیت زیر را تقطیع کنید، مرز پایه‌های آوایی هر بیت را مشخص کنید و وزن آن را بنویسید. یوسف از راستی رسید به تخت راستی کن، که راست گردد بخت				
۹	نشانه‌های هجایی بیت زیر را به دو صورت برش بزیند و پس از تعیین پایه‌های آوایی، وزن آن را بنویسید. آیینۀ سکندر جام می است بنگر تا بر تو عرضه دارد احوال ملک دارا				
۱۰	پس از تقطیع هجایی بیت‌های زیر، اختیارات شاعری زبانی به کار رفته در هر یک را مشخص کنید. الف) چو تو خود کنی اختر خویش را بد مدار از فلک چشم نیک‌اختری را ب) در آن حال پیش آمدم دوستی کزو مانده بر استخوان پوستی				
زیبایی‌شناسی					
۱۱	در بیت‌های زیر هر یک از قسمت‌های مشخص شده، کدام آرایه ادبی معنوی را به وجود آورده است؟ الف) بی‌توای سروروان با گل و گلشن چه کنم؟ ب) شب وصل است و طی شد نامه هجر پ) گندم خال وی از جنت او خواهم چید ت) کس چون غم زلیخا، یوسف ندیده داند زلف سنبل چه کشم، عارض سوسن چه کنم؟ سلام فیه حتی مطلع الفجر من هم از روی صفا، کار پدر خواهم کرد دست بریده حالش دست بریده داند				

۱۲	<p>درستی یا نادرستی عبارتهای زیر را مشخص کنید.</p> <p>الف) در اصطلاح ادبی، تضمین، آن است که سخنور در کلام خویش، به داستان، آیه، حدیث و مثل اشاره کند.</p> <p>ب) جناس، ترصیع و ... آرایه‌هایی هستند که از لطف تعبیر و زیبایی معنی به وجود می‌آیند.</p> <p>پ) در بیت «منعم مکن از دیدن قد و رخ و چشمش / من انس به سرو و گل و بادام گرفتیم» سه لف و سه نشر وجود دارد.</p> <p>ت) استفاده از دو واژه را در سخن که از نظر معنی عکس یا ضد یکدیگر باشند یا ضد هم به حساب آیند «متناقض نما» گویند.</p>	☒ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	۰/۵ ۰/۵ ۰/۵ ۰/۵
۱۳	<p>«متناقض نما» را در سرودهٔ زیر بیابید.</p> <p>ما در عصر احتمال به سر می‌بریم در عصر شک و شاید در عصر پیش‌بینی وضع هوا از هر طرف که باد بیاید در عصر قاطعیت تردید عصر جدید عصری که هیچ اصلی جز اصل احتمال، یقینی نیست.</p>		۰/۵
۱۴	<p>در بیت زیر آرایهٔ «تضاد» را پیدا کنید.</p> <p>این دشمنی ای دوست که با من به جفا آخر، کردی نخست می‌دانستم</p>		۰/۵
۱۵	<p>در بیت زیر «لف و نشر ۲» را بیابید و نوع آن را بنویسید.</p> <p>جوان بختی که دارد وقت جود و حرب و مهر و کین / کف حاتم، تن رستم، دم عیسی، دل حیدر</p>		۱
تحلیل شعر و نثر			
۱۶	<p>شعر زیر را از نظر ویژگی‌های فکری و ادبی دورهٔ بیداری بررسی کنید.</p> <p>غلغلی انداختی در شهر تهران ای قلم خوش حمایت می‌کنی از شرع قرآن ای قلم</p> <p>گشت از برق تو ظاهر نور ایمان ای قلم مشکلات خلق گردد از تو آسان ای قلم</p> <p>نیستی آزاد در ایران ویران ای قلم</p> <p style="text-align: right;"><i>«سید اشرف الدین گیلانی»</i></p>		۲
۱۷	<p>بیت و عبارت زیر را از نظر آرایه‌های ادبی داخل کمانک بررسی کنید.</p> <p>الف) بر درخت عشق بی‌برگی است بار هر که دارد برگ این گو سر برآر (مراعات نظیر، متناقض نما)</p> <p>ب) عقاب از پرواز خود سرمست است و بلبل از شب‌های تابستان. دشت از گرما می‌لرزد. ناتانائیل اشک هر هیجانی می‌تواند برای نوعی مستی باشد. (متناقض نما، مراعات نظیر، استعاره)</p>		۲
۲۰	جمع نمرات		

پاسخ نامه تشریحی امتحان شماره (۱)

(ب)

۱- الف) خراسانی - عراقی

۲- صور اسرافیل

۳- گزینه «۳» انجمن ادبی خاقان

۴- گزینه «۳» میرزا محمدصادق امیری (فراهانی)

۵- گزینه «۱» محمدتقی بهار (ملک الشعراء)

۶- توجه به مردم و استفاده از شعر برای آگاهسازی آنان

۷- (۱) اغلب شاعران صرفاً به محتوا گرایش داشتند.

(۲) برخی شاعران تسلط کافی بر ادبیات کهن نداشتند.

(۳) شتاب شاعران در سرودن شعر برای آگاهسازی مردم و انتشار آثار

در روزنامه‌ها

۸-

پایه‌های آوایی	دَ رَاکَلْ* حَا	ل پی شا* مَ	دَم	دو	س تی
نشانه‌های هجایی	U - - U	- - U	- - U	- - U	- U -
پایه‌های آوایی	ک زو مَلَاکْ	دِ بَر اس	تْ خَاکْ	پو	س تی
نشانه‌های هجایی	U - - U	- - U	- - U	- - U	- U -
وزن	فعولن	فعولن	فعولن	فعل	فعل

حذف همزه در هجای دوم و ششم مصراع اول

۱۱- الف) سرو، گل، گلشن، سنبُل، سوسن ← مراعات نظیر

(ب) سلام فیه حتی مطلع الفجر ← تضمین بخشی از آیه قرآن

(پ) تلمیح به ماجرای رانده شدن حضرت آدم از بهشت در پی خوردن

گندم دارد.

(ت) تلمیح به ماجرای یوسف و زلیخا دارد.

۱۲- الف) نادرست - تعریف موردنظر، تلمیح است.

(ب) نادرست - آرایه‌هایی هستند که با تغییرات آوایی و موسیقایی

سروکار دارند.

(پ) درست - قد، رخ، چشم (لف) سرو، گل، بادام (نشر)

(ت) نادرست - عبارت مربوط به آرایه تضاد است.

۱۳- «قاطعیت تردید» متناقض‌نماست.

«یقینی بودن اصل احتمال» متناقض‌نماست.

۱۴- آخر و نخست تضاد دارند.

۱۵- جود (لف) ۱) حرب (لف) ۲) مهر (لف) ۳) کین (لف) ۴)

کف حاتم (نشر) ۱) تن رستم (نشر) ۲) دم عیسی (نشر) ۳) دل حیدر

(نشر) ۴) ← لف و نشر مرتب

۱۶- ویژگی‌های فکری: مضمون شعر سیاسی، اجتماعی و وطنی است.

توجه به مردم و آزادی در این شعر مورد توجه شاعر بوده و نیازها و

کاستی‌های محرومان جامعه را موضوع سخن خود قرار داده است.

ویژگی‌های ادبی: سید اشرف‌الدین از شاعران دوره بیداری است که

به زبان مردم کوچه و بازار شعر می‌گفت، قالب شعر او مسمط است.

آرایه‌های ادبی آن‌چنانی در آن دیده نمی‌شود. شعر وسیله‌ای است

برای بیان مقاصد.

۱۷- الف) درخت، برگ و باز: مراعات نظیر

بی‌برگی است بار ← متناقض‌نما

(ب) سرمستی عقاب: استعاره / لرزیدن از گرما: متناقض‌نما / عقاب،

پرواز، بلبل: مراعات نظیر

پایه‌های آوایی	یو ش فز را	س تی ر سی	د ب تخت
نشانه‌های هجایی	U - - U	- U - U	- U U
پایه‌های آوایی	را س تی کن	ک را ست گر	دد بخت
نشانه‌های هجایی	U - - U	- U - U	- -
وزن	فاعلاتن	مفاعلن	فعلن

۹-

پایه‌های آوایی	آ بی نِ	ی س کن در	جا مِ	مِ	یست بن گر
نشانه‌های هجایی	U - - U	- - U	- - U	- U	- - U
پایه‌های آوایی	تا بر تْ	عرضِ دا	رد اح وا	لِ	مُل ک دا را
نشانه‌های هجایی	U - - U	- - U	- - U	- U	- - U
به شیوه سه تایی - چهار تایی:	مفعول	فاعلاتن	مفعول	فاعلاتن	

به شیوه چهار تایی - سه تایی	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن
	U - - U	- - U	- - U	- U -

۱۰- الف)

پایه‌های آوایی	چُ تْ خُدْ	گُ نی اخ	تَ ر خیش را	بَد
نشانه‌های هجایی	U - - U	- - U	- - U	- U -
پایه‌های آوایی	مَ دا رَزْ*	فَد لَک چش	مِ نی گَخْ*	تَ ری را
نشانه‌های هجایی	U - - U	- - U	- - U	- U -
وزن	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن

تغییر کمیت مصوت‌ها: بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای دوم و

هشتم مصراع اول

حذف همزه: حذف همزه در هجای سوم و نهم مصراع دوم

۱	علوم و فنون ادبی ۳	رشته: ادبیات و علوم انسانی - علوم و معارف اسلامی	امتحان خردادماه ۱۴۰۱
	kheilisabz.com	مدت امتحان: ۷۵ دقیقه	امتحان شماره ۳
نمره	الف) تاریخ ادبیات (۲ نمره)		
۱	درست نادرست	کدام یک از عبارتهای زیر درست و کدام یک نادرست است؟ الف) شعرهای سید اشرف الدین گیلانی در راه مبارزه با استبداد و عشق به وطن در روزنامه «قرن بیستم» چاپ می شد. ☐ ☐ ب) شاعران دوره بازگشت از این جهت اهمیت دارند که توانستند زبان شعر را از آن حالت سستی که در اواخر سبک هندی در شعر به وجود آمده بود، نجات بخشند. ☐ ☐ ج) در ادبیات دوره معاصر، نوآوری ها، اندیشه های باستان گرا و گاهی گرایش به شعرهای ترجمه ای مورد توجه بود. ☐ ☐ د) نثر فارسی دوره معاصر، تحت تأثیر آثاری که در دوره بیداری از زبان های اروپایی ترجمه می شد، از سادگی دور شد. ☐ ☐	
۰/۲۵	کدام کتاب از آثار منثور «قیصر امین پور» است؟ (۱) آینه های ناگهان (۲) در کوچه آفتاب (۳) طوفان در پراتر (۴) ظهر روز دهم		
۰/۲۵	عبارت زیر در مورد کدام دوره از شعر فارسی معاصر است؟ «در این دوره که باید آن را دوره کمال جریان های ادبی دانست، شاعران بهتر و هنری تر از گذشته به جوهر شعر دست یافتند و مضمون شعر آن ها بیشتر نقد اجتماعی است.» (۱) اول (۲) دوم (۳) سوم (۴) چهارم		
۰/۵	جاهای خالی را با واژه های مناسب پر کنید. الف) «سیمین دانشور» با کتاب به اوج نویسندگی خود رسید. ب) اولین با عنوان «جعفرخان از فرنگ برگشته» به قلم «حسن مقدم» در سال ۱۳۰۱ نوشته شد.		
ب) سبک شناسی (۲ نمره)			
۱	پاسخ مناسب را از داخل کمانک انتخاب کنید. الف) «ابوالقاسم لاهوتی» و «فرخی یزدی» از شاخص ترین شاعران حوزه (توجه به مردم - دانش ها و فنون نوین) هستند. ب) سبک نویسندگی اکثر نویسندگان دوره بازگشت و بیداری مطابقت کاملی با ادبیات داستانی (کهن - جدید) نداشت. ج) ابهام در شعر معاصر پسندیده است و (معنی آفرینی - معنی گریزی) از ویژگی های شعر این دوره است. د) گرایش به (خیال بندی - واقع گرایی) شعر برخی شاعران دوره انقلاب اسلامی را گاه به شعر بیدل و صائب نزدیک کرده است.		
۰/۵	هر یک از جملات زیر، مربوط به کدام یک از ویژگی های (ادبی - فکری) است؟ الف) مکتب های فلسفی و ادبی قرن نوزدهم و بیستم اروپا مانند رمانتیسم در ادبیات داستانی دوره معاصر، حضوری آشکار و تأثیرگذار دارند. ب) در نثر دوره انقلاب اسلامی، به تدریج به ویژه بعد از جنگ، گرایش به سبک های جدید داستان نویسی مانند جریان سیال ذهن بیشتر می شود.		
۰/۵	بیت زیر، سروده «سلمان هراتی»، شاعر دوره انقلاب اسلامی، است؛ کدام ویژگی «زبانی» در آن دیده می شود؟ «گم بود در عمق زمین شانه بهار / بی تو ولی زمینه پیداشدن نداشت» الف) آشنایی زدایی و روی آوردن به کاربرد ترکیب های بدیع و بی سابقه (ب) عبارتهای وصفی دور و دراز و لفظ پردازی های بیجا		
ج) موسیقی شعر (۶ نمره)			
۰/۲۵	در کدام یک از مصراع های زیر، کلمه «سو» کوتاه تلفظ نمی شود؟ الف) روزه یک سو شد و عید آمد و دل ها برخواست ب) آمد سوی کعبه سینه پر جوش		

۰/۲۵	۹	در کدام یک از واژگان بیت زیر، مصوّت بلند «ی» همواره کوتاه است؟ «هرگز وجود حاضر غایب شنیده‌ای؟ / من در میان جمع و دلم جای دیگر است»
۰/۵	۱۰	برای هر یک از ابیات زیر، یکی از وزن‌های داخل کمانک را انتخاب کنید. (همسان دولختی - ناهمسان) الف) تو با خدای خود انداز کار و دل خوش دار / که رحم اگر نکند مدّعی خدا بکند ب) من به زبان اشک خود می‌دهمت سلام و تو / بر سر آتش دلم همچو زبانه می‌روی
۰/۵	۱۱	وزن کدام یک از ابیات زیر متفاوت است؟ الف) جانا نظری که ناتوانم / بخشا که به لب رسید جانم ب) گشته‌ام در جهان و آخر کار / دلبری برگزیده‌ام که می‌رس ج) ای سرو بلندقامت دوست / وه وه که شمایلت چه نیکوست
۰/۵	۱۲	بیت «دی شیخ با چراغ همی گشت گرد شهر / کز دیو و دد ملولم و انسانم آرزوست» بر وزن «مستفعلن مفاعل مستفعلن فعل» است؛ برش آوایی دوم این بیت کدام یک از موارد زیر است؟ الف) فاعلاتن مفاعلن فعلن / ب) مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن ج) مفعول مفاعلن مفاعلین / د) مفعول فاعلات مفاعل فاعلن
۰/۵	۱۳	در بیت «همت طلب از باطن پیران سحرخیز / زیرا که یکی را ز دو عالم طلبیدند» کدام اختیار شاعری به کار <u>نرفته</u> است؟ الف) تغییر کمیت مصوّت / ب) حذف همزه / ج) بلندبودن هجای پایان مصراع
۰/۷۵	۱۴	نام کامل بحر بیت زیر را بنویسید. «ای مست شب‌رو کیستی؟ آیا مه من نیستی؟ / گر نیستی، پس چیستی؟ ای همدم تنهای دل»
۰/۲۵	۱۵	«وزن واژه» شعر زیر را بنویسید. «بیا ره توشه برداریم / قدم در راه بی‌برگشت بگذاریم / ببینیم آسمان «هر کجا» آیا همین رنگ است؟»
۲/۵	۱۶	با توجه به بیت «یار با ماست چه حاجت که زیادت طلبیم / دولت صحبت آن مونس جان ما را بس» به پرسش‌ها پاسخ دهید. الف) بیت را تقطیع هجایی کنید. ب) نشانه‌های هجایی آن را بگذارید. ج) وزن بیت چیست؟ د) یک اختیار «وزنی» این بیت را بنویسید.
(د) زیبایی‌شناسی (۶ نمره)		
۱/۲۵	۱۷	برای هر یک از ابیات زیر، آرایه مناسب را از داخل کمانک انتخاب کنید. الف) آتش آن نیست که از شعله آن خنددشمع / آتش آن است که بر خرمن پروانه زدند (ایهام - مراعات نظیر) ب) بیداری زمان را با من بخوان به فریاد / و مرد خواب و خفتی / «رو سر بنه به بالین، تنها مرا رها کن» (تضمین - حس آمیزی) ج) مجنون به دیوانه‌گری شهره شهر است / در دشت جنون همسفر عاقل ما بود (حسن تعلیل - تلمیح) د) فلک در خاک می‌غلتید از شرم سرافرازی / اگر می‌دید معراج ز پا افتادن ما را (متناقض‌نما - لف و نشر) ه) گر برگ گل سرخ کنی پیرهنش را / از نازکی آزار رساند بدنش را (اغراق - تضاد)
۱	۱۸	با توجه به ابیات زیر به پرسش‌ها پاسخ دهید. ۱) جان ریخته شد با تو، آمیخته شد با تو / چون بوی تو دارد جان، جان را هله بنوازم ۲) پرستش به مستی است در کیش مهر / برون‌اند زین جرگه هشیارها الف) در کدام یک از ابیات، آرایه «ایهام تناسب» وجود دارد؟ ب) کدام واژه این آرایه را پدید آورده است؟ ج) معانی مختلف این واژه را بنویسید.

۱۹	در هر یک از ابیات زیر، چه نوع لف و نشری به کار رفته است؟ الف) دل و کشورت جمع و معمور باد! ز ملکوت پراکندگی دور باد! ب) اگر ز خلق ملامت و گم ز کرده ندامت کشیدم، از تو کشیدم، شنیدم، از تو شنیدم	۰/۵
۲۰	الف) کدام آرایهٔ مشترک (به جز مراعات نظیر) در موارد زیر، «موسیقی معنوی» ایجاد کرده است؟ ب) چگونه به وجود این آرایه پی برده‌اید؟ ۱) خط شکسته را محکم‌تر و بامزه‌تر از دیگران می‌نوشت. ۲) افسوس موها، نگاه‌ها به عبث / عطر لغات شاعر را تاریک می‌کنند	۱
۲۱	در کدام‌یک از ابیات زیر آرایهٔ «حسن تعلیل» یافت نمی‌شود؟ ۱) اشک سحر زداید از لوح دل سیاهی خرم کند چمن را باران صبحگاهی ۲) عجب نیست بر خاک اگر گل شکفت که چندین گل‌اندام در خاک خفت	۰/۲۵
۲۲	با ذکر دو دلیل ثابت کنید آرایهٔ «اسلوب معادله» در بیت زیر جود دارد؟ «بی‌کمالی‌های انسان از سخن پیدا شود پستهٔ بی‌مغز چون لب واکند، رسوا شود»	۱
۲۳	در هر یک از بیت‌های گروه «الف» کدام آرایهٔ ادبی گروه «ب» به کار رفته است؟ (در ستون «ب» یک مورد اضافی است). گروه «الف» گروه «ب»	۱
(هـ) نقد و تحلیل نظم و نثر (۴ نمره)		
۲۴	مفهوم کنایی قسمت مشخص شده را بنویسید. «این تنگ‌عیشی برای او (مولوی) نوعی ریاضت نفسانی بود؛ ناشی از خشک‌دستی نبود. از زندگی فقط به قدر ضرورت تمتع می‌برد. بیش از قدر ضرورت را موجب دورافتادن از خط سیر روحانی خویش می‌یافت.»	۰/۵
۲۵	متن زیر از داستان «کباب‌غاز» اثر «جمال‌زاده» است. دو مورد از ویژگی‌های «سبک نویسنده‌گی» او ذکر کنید. «اگر چشمم تو چشمم می‌افتاد، با همان زبان بی‌زبانی نگاه، حشش را کف دستش می‌گذاشتم. ولی شستش خبردار شده بود و چشمش مثل مرغ سربریده مدام روی میز از این بشقاب به آن بشقاب می‌دوید و به کاینات اعتنا نداشت.»	۰/۵
۲۶	نوشتهٔ زیر قسمتی از داستان «آن شب عزیز» اثر «سید مهدی شجاعی» است. با توجه به متن، یکی از مضامین (قلمرو فکری) نثر ادبیات انقلاب اسلامی را بیان نمایید. «شما شهادتین گفتید و یک بار دیگر امام زمان را صدا زدید و خاموش شدید. افتخارم این است که خودم با پای لنگ شما را به خط رساندم و حالا دل خوشی‌ام به این است که هر روز صبح با این یک پا و دو عصا به این‌جا بیایم. سنگتان را بشویم و خاطراتم را با شما مرور بکنم. هر روز چیزهای بیشتری از آن شب عزیز یادم می‌آید. به همین زنده‌ام آقا!»	۰/۵
۲۷	متن زیر از کتاب «تاریخ بیداری ایرانیان» است: «کارهای میرزا تقی‌خان از ترتیب و انتظام قشون و اصلاح کار دفتر و مالیه و عمارت و مرمت خرابی‌های دیگر که به زودی محال می‌نمود و همه در یک دو سال صورت گرفت، گواه و دلیل بزرگی مرد است.» الف) این کتاب اثر کیست؟ ب) موضوع آن، تاریخ است. ج) کاربرد واژهٔ «قشون» بیانگر کدام ویژگی زبانی این نثر است؟	۰/۷۵

۰/۷۵	<p>۲۸ الف) با مقایسه دو شعر زیر، یک ویژگی مشترک آن‌ها را بنویسید.</p> <p>ب) قالب شعر «ملک الشعرا بهار» چیست؟</p> <p>۱) قایقی خواهم ساخت / خواهم انداخت به آب / دور خواهم شد از این خاک غریب / که در آن هیچ کسی نیست که در بیشه عشق / قهرمانان را بیدار کند.</p> <p>۲)</p> <table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="width: 50%;">پروانه و شمع و گل شبی آشفتمند</td> <td style="width: 50%;">در طرف چمن</td> </tr> <tr> <td>وز جور و جفای دهر با هم گفتند</td> <td>بسیار سخن</td> </tr> <tr> <td>شد صبح، نه پروانه به جا بود و نه شمع</td> <td>ناگاه صبا</td> </tr> <tr> <td>بر گل بوزید و هر دو با هم رفتند</td> <td>من ماندم و من</td> </tr> </table> <p>(سهراب سپهری)</p> <p>(ملک الشعرا بهار)</p>	پروانه و شمع و گل شبی آشفتمند	در طرف چمن	وز جور و جفای دهر با هم گفتند	بسیار سخن	شد صبح، نه پروانه به جا بود و نه شمع	ناگاه صبا	بر گل بوزید و هر دو با هم رفتند	من ماندم و من
پروانه و شمع و گل شبی آشفتمند	در طرف چمن								
وز جور و جفای دهر با هم گفتند	بسیار سخن								
شد صبح، نه پروانه به جا بود و نه شمع	ناگاه صبا								
بر گل بوزید و هر دو با هم رفتند	من ماندم و من								
۰/۷۵	<p>۲۹ شعر زیر سروده «مهدی اخوان ثالث» است؛ به پرسش‌های مربوط به آن پاسخ دهید.</p> <p>«سلامت را نمی‌خواهند پاسخ گفت / سرها در گریبان است / کسی سر بر نیارد کرد پاسخ گفتن و دیدار یاران را / نگره جز پیش پا را دید نتواند / که ره تاریک و لغزان است / و گر دست محبت سوی کسی یازی، / به اکراه آورد دست از بغل بیرون / که سرما سخت سوزان است»</p> <p>الف) مصراع‌های مشخص شده، نمونه‌ای از کاربرد نحوی سبک است.</p> <p>ب) شعر «اخوان ثالث» شعری است که حوادث زندگی مردم را در خود منعکس می‌کند.</p> <p>ج) «اخوان ثالث» در بیشتر مجموعه‌ها مثل «زمستان» زبانی دارد.</p>								
۰/۲۵	<p>۳۰ متن زیر از کتاب «منشآت» اثر «قائم‌مقام فراهانی» است؛ نوع نثر عبارات کوتاه آن، گاه (عامیانه - مسجع) است.</p> <p>«مخدوم مهربان من، از آن زمان که رشته مراودات حضوری گسسته و شیشه شکیبایی از سنگ تفرقه و دوری شکسته، طایر مکاتبات را پر بسته و کلبه مراودات را در بسته.»</p>								
۲۰	جمع نمره								

